

Σχολή Επιστημών Υγείας και Πρόνοιας
Σχολή Διοικητικών, Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών
Τμήμα Βιοϊατρικών Επιστημών
Τμήμα Αγωγής και Φροντίδας στην Πρώιμη Παιδική Ηλικία

Διατμηματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
Παιδαγωγικά μέσω Καινοτόμων Προσεγγίσεων, Τεχνολογίες και Εκπαίδευση

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Η αξιοποίηση των εικαστικών τεχνών για την καλλιέργεια της συναισθηματικής νοημοσύνης των παιδιών της προσχολικής ηλικίας

POST GRADUATE THESIS

The use of visual arts to foster the emotional intelligence of children of preschool age

Εικόνα 1 "Χρωματικά Κύτταρα", Κογιουμτζής Βασίλης

ΟΝΟΜΑ ΦΟΙΤΗΤΗ(ΤΩΝ)/NAME OF STUDENTS

Αναστασία Σιδηροπούλου
Anastasia Sidiropoulou

ΟΝΟΜΑ ΕΙΣΗΓΗΤΗ/NAME OF THE SUPERVISOR

Ιωάννης Παναγάκος
Ioannis Panagakos

ΑΙΓΑΛΕΩ/AIGALEO 2019

Faculty of Health and Caring Professions
Faculty of Administrative, Financial and Social Sciences
Department of Biomedical Sciences
Department of Treatment and Caring in Early Childhood

Inter-Sectional Post Graduate Program
Pedagogics with New Approaches, Technologies and Education

POST GRADUATE THESIS

The use of visual arts to foster the emotional intelligence of children of preschool age

Anastasia Sidiropoulou
17042
mscedt17042@uniwa.gr

FIRST SUPERVISOR
Ioannis Panagakos

SECOND SUPERVISOR
Fountzoula Christina

AIGALEO 2019

Δήλωση περί λογοκλοπής

Με πλήρη επίγνωση των συνεπειών του νόμου περί πνευματικών δικαιωμάτων, δηλώνω ενυπογράφως ότι είμαι αποκλειστικός συγγραφέας της παρούσας διπλωματικής εργασίας, για την ολοκλήρωση της οποίας κάθε βοήθεια είναι πλήρως αναγνωρισμένη και αναφέρεται λεπτομερώς στην εργασία αυτή. Έχω αναφέρει πλήρως και με σαφείς αναφορές, όλες τις πηγές χρήσης δεδομένων, απόψεων, θέσεων και προτάσεων, ιδεών και λεκτικών αναφορών, είτε κατά κυριολεξία είτε βάσει επιστημονικής παράφρασης. Αναλαμβάνω την προσωπική και ατομική ευθύνη ότι σε περίπτωση αποτυχίας στην υλοποίηση των ανωτέρω δηλωθέντων στοιχείων, είμαι υπόλογος έναντι λογοκλοπής, γεγονός που σημαίνει αποτυχία στην διπλωματική μου εργασία και κατά συνέπεια αποτυχία απόκτησης Τίτλου Σπουδών, πέραν των λοιπών συνεπειών του νόμου περί πνευματικών δικαιωμάτων. Δηλώνω, συνεπώς, ότι αυτή η διπλωματική εργασία προετοιμάστηκε και ολοκληρώθηκε από εμένα προσωπικά και αποκλειστικά και ότι, αναλαμβάνω πλήρως όλες τις συνέπειες του νόμου στην περίπτωση κατά την οποία αποδειχθεί, διαχρονικά, ότι η εργασία αυτή ή τμήμα της δεν μου ανήκει διότι είναι προϊόν λογοκλοπής άλλης πνευματικής ιδιοκτησίας.

Ευχαριστίες

Ευχαριστώ θερμά τους γονείς μου Φωτεινή και Λεωνίδα, τον σύζυγό μου Αθανάσιο Παπακωνσταντίνου και τον γιό μου Παναγιώτη (ο επόμενος εκ των διδύμων τέκνων μου) για την ηθική και συναισθηματική στήριξη που μου προσέφεραν κατά την διάρκεια των μεταπτυχιακών μου σπουδών.

Αφιέρωση

στο γιο μου Μιχάλη Παπακωνσταντίνου (ο ένας εκ των διδύμων τέκνων μου).

Περίληψη

Εισαγωγή : Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό των παιδιών της προσχολικής ηλικίας θεωρείται η αναγνώριση και η κατανόηση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του περιβάλλοντος τους, καθώς αξιοποιούν την ικανότητά τους να χρησιμοποιούν τα σύμβολα, αλλά και τα προβαλλόμενα στοιχεία μέσα από τις διάφορες εικόνες. Είναι σαφής σε γενικές γραμμές η σύνδεση των εικαστικών τεχνών με την παιδική ανάγκη για δημιουργική έκφραση και για την αξιοποίηση μίας καθαρά συμβολικής και φαντασιακής γλώσσας. Οι εικαστικές τέχνες μπορούν να οδηγήσουν στη μάθηση, αξιοποιώντας τις τέχνες στην προσχολική αγωγή σε ένα διαθεματικό επίπεδο, αλλά και να συμβάλουν στη διαμόρφωση μίας δημιουργικής και παράλληλα ολοκληρωμένης προσωπικότητας των παιδιών.

Σκοπός εργασίας : Να μελετηθεί και να αξιολογηθεί ο ρόλος των εικαστικών τεχνών στη συναισθηματική νοημοσύνη των παιδιών της προσχολικής αγωγής.

Μεθοδολογία : Για την υλοποίηση αυτής της έρευνας θα αξιοποιηθεί η συστηματική ανασκόπηση, αντλώντας στοιχεία από έγκυρες επιστημονικές βάσεις δεδομένων. Ειδικότερα, θα αξιοποιηθούν τα δεδομένα από έξι σύγχρονες επιστημονικές έρευνες, που μελετούν τη συναισθηματική νοημοσύνη και τη διδασκαλία των εικαστικών τεχνών σε παιδιά προσχολικής ηλικίας.

Αποτελέσματα : Με βάση τα δεδομένα αυτών των ερευνών παρουσιάστηκε η δυνατότητα αξιοποίησης της διδασκαλίας των εικαστικών τεχνών για την ενίσχυση της συναισθηματικής νοημοσύνης των παιδιών προσχολικής ηλικίας, ενώ, επίσης, αναδείχθηκε η ανάγκη επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών.

Συμπεράσματα : Η διδασκαλία των εικαστικών τεχνών έχει ιδιαίτερη σημασία για την επίτευξη της συναισθηματικής και της ευρύτερης ανάπτυξης των παιδιών προσχολικής ηλικίας και για τον λόγο αυτό είναι αναγκαία η αξιοποίηση αναβαθμισμένων και εκσυγχρονισμένων πρακτικών διδασκαλίας της.

Λέξεις – Κλειδιά

Εικαστικές τέχνες – συναισθηματική ανάπτυξη - συναισθηματική νοημοσύνη – προσχολική αγωγή – νήπια .

Abstract

Introduction: A special feature of preschool children is the recognition and understanding of the particular characteristics of their environment as they exploit their ability to use the symbols and the predicted elements through the various images. The link between the visual arts and the children's need for creative expression and the use of a purely symbolic and imaginary language is clear. Visual arts can lead to learning, exploiting the arts in pre-school education at an interdisciplinary level, but also to contribute to the formation of a creative and at the same time integrated personality of the children.

Research aim : In this context, the aim of this research is to study and evaluate the role of visual arts in the emotional intelligence of preschool children.

Methodology: To carry out this research, systematic review will be used, drawing on data from valid scientific databases. In particular, the data from six modern scientific researches will be exploited, which will reduce the emotional intelligence and the teaching of visual arts in pre-school children.

Results: Based on the data of these surveys, the possibility of using the teaching of visual arts to enhance the conscious intelligence of preschool children was presented, as well as the need of teachers' training.

Conclusions: The teaching of visual arts is very important in achieving the emotional and wider development of preschool children, and it is therefore necessary to use upgraded and modernized teaching practices.

Key –words

Visual arts - emotional development - emotional intelligence - pre-school education – infants.

Πίνακας περιεχομένων

Δήλωση περί λογοκλοπής.....	iii
Ευχαριστίες.....	v
Αφιερώσεις.....	vii
Περίληψη.....	ix
Abstract	x
Συνοτομογραφίες.....	xii
Πρόλογος	1
A. Θεωρητικό Υπόβαθρο	5
Κεφάλαιο 1ο – Ο ιδιαίτερος ρόλος της συναισθηματικής νοημοσύνης των παιδιών της προσχολικής ηλικίας	5
1.1 Η σημασία της προσχολικής αγωγής.....	5
1.2 Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της συναισθηματικής νοημοσύνης των παιδιών προσχολικής αγωγής.....	6
1.2.1 Η συναισθηματική ανάπτυξη.....	6
1.2.2 Η συναισθηματική νοημοσύνη των παιδιών προσχολικής ηλικίας.....	7
Κεφάλαιο 2ο – Η διδασκαλία των εικαστικών τεχνών σε παιδιά προσχολικής αγωγής	10
2.1 Η διδασκαλία των εικαστικών τεχνών.....	11
2.1.1 Ο ρόλος της Αισθητικής Αγωγής.....	11
2.1.2 Ο ρόλος της διδασκαλίας των Εικαστικών Τεχνών	13
2.2 Ο ρόλος της διδασκαλίας των εικαστικών τεχνών στην καλλιέργεια της συναισθηματικής νοημοσύνης των παιδιών προσχολικής αγωγής	16
2.2.1 Η διδασκαλία των Εικαστικών τεχνών σε παιδιά προσχολικής ηλικίας	16
2.2.2 Η οργάνωση της γωνιάς των εικαστικών.....	Σφάλμα! Δεν έχει οριστεί σελιδοδείκτης.
2.2.3 Η συμβολή της διδασκαλίας των εικαστικών τεχνών στην καλλιέργεια της συναισθηματικής νοημοσύνης των παιδιών προσχολικής αγωγής	Σφάλμα! Δεν έχει οριστεί σελιδοδείκτης.
Κεφάλαιο 3ο – Παρουσίαση ερευνών.....	20
3.1 Παρουσίαση Ερευνών.....	20
3.2 Κριτική ερευνών.....	24
Κεφάλαιο 4ο – Μεθοδολογία έρευνας.....	25
4.1 Μεθοδολογία έρευνας	25
4.2 Λόγοι επιλογής μεθοδολογίας.....	27
4.3 Περιορισμοί	28
Κεφάλαιο 5ο – Αποτελέσματα έρευνας	29
5.1 Αποτελέσματα έρευνας	29
5.2 Συζήτηση	31
Συμπεράσματα.....	33
Αναφορές	35
Πηγές Εικόνων	39

Συντομογραφίες

	Αγγλική ορολογία	Ελληνική ορολογία
MOO- DLE	Modular object oriented dynamic learning environment	Αρθρωτό αντικειμενοστραφές δυναμικό περιβάλλον εκπαίδευσης

Πρόλογος

Η προσχολική ηλικία θεωρείται ιδιαίτερα σημαντική για τη διαμόρφωση του συναισθηματικού κόσμου των νηπίων και για τον λόγο αυτό δίνεται έμφαση στην εύρεση των κατάλληλων μηχανισμών διασφάλισης της συναισθηματικής τους ισορροπίας. Ειδικότερα, στο σύγχρονο παγκοσμιοποιημένο και ανταγωνιστικό περιβάλλον αναδεικνύεται η ανάγκη εκσυγχρονισμού της εκπαιδευτικής διαδικασίας και η διεύρυνση των αιτουμένων στρατηγικών για τη σφαιρική ανάπτυξη των παιδιών. Στο πλαίσιο αυτό το ενδιαφέρον εστιάζεται στη διδασκαλία των εικαστικών τεχνών και στην αισθητική αγωγή, η οποία αναφέρεται σε ποικίλα αντικείμενα και διαφόρους συσχετισμούς δυνάμεων, που αναπτύσσονται στον χώρο του σχολείου και αφορούν, κατά κύριο λόγο, τον ρόλο της ενεργοποίησης των μαθητών (σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο) με την πρωτότυπη συγγραφή, τη σχέση με τα κείμενα, τη δημιουργική γλώσσα, τη χρήση του χώρου και παράλληλα την προφορική γλώσσα (Ξωχέλλης, 1983). Με την αξιοποίηση των εικαστικών τεχνών μπορεί να ενισχυθεί η δημιουργικότητα των μαθητών, να αναπτυχθεί το ψυχικό τους δυναμικό και παράλληλα να καλλιεργηθεί η φαντασία τους.

Επισημαίνεται, ότι ο παιδευτικός χαρακτήρας των εικαστικών τεχνών εντοπίζεται στα παρακάτω επίπεδα (Γιαννοπούλου, 2011):

- νατουραλιστικό
- κιναισθηματικό
- ενδοπροσωπικό
- γλωσσικό
- διαπροσωπικό
- χωρικό
- λογικομαθηματικό

Στο Πρόγραμμα Σπουδών για το Νέο σχολείο αναφέρεται ότι «χωρίς να χάνουν την αυτοξία και αυτονομία τους, χωρίς να υποβαθμίζουν τις καλλιτεχνικές αρχές και τους στόχους τους, τις ιδιαιτερότητες και τα δομικά συστατικά τους, όλες οι Τέχνες έρχονται να συμβάλουν στη δημιουργία ενός νέου τρόπου αγωγής και παιδείας των νέων, που ανταποκρίνεται στα ιδανικά της αρμονικής συνεργασίας όλων των Μουσών που εκπροσωπούν τις Τέχνες» (Πρόγραμμα Σπουδών για το Νέο Σχολείο, 2011).

Ο ρόλος αυτός γίνεται ιδιαίτερα σημαντικός στην προσχολική αγωγή, καθώς τα παιδιά αυτής της ηλικίας διαμορφώνουν τον συναισθηματικό και γνωστικό τους κόσμο. Για τον λόγο αυτό το ενδιαφέρον τα τελευταία χρόνια εστιάζεται στην καλλιέργεια της συναισθηματικής νοημοσύνης των παιδιών αυτής της ηλικίας, δίνοντας έμφαση στην ενδυνάμωση της ικανότητας τους να αναγνωρίζουν τα συναισθήματα τους αλλά και τα συναισθήματα των άλλων, αλλά και να μπορούν να τα διαχειριστούν. Κατά συνέπεια, θεωρείται αναγκαία η διερεύνηση στη συγκεκριμένη εργασία του ρόλου της αξιοποίησης των εικαστικών τεχνών στην καλλιέργεια της συναισθηματικής νοημοσύνης των παιδιών προσχολικής ηλικίας. Επίσης, θα μελετηθεί ο ρόλος των εκπαιδευτικών στην καλλιέργεια της συναισθηματικής νοημοσύνης, μέσω των εικαστικών τεχνών και, τέλος, ο βαθμός επιμόρφωσής τους.

Σκοπός εργασίας

Κατά τη διάρκεια της προσχολικής ηλικίας, δημιουργούνται οι προϋποθέσεις για την καλλιέργεια της αγάπης και του ενδιαφέροντος για τη μάθηση, για την απόκτηση γνώσεων και για την καλλιέργεια του συναισθηματικού και ψυχικού κόσμου των παιδιών. Με τον τρόπο αυτό οι εκπαιδευτικοί μπορούν να διδάξουν, αξιοποιώντας την τέχνη με διαθεματικό τρόπο. Με βάση, λοιπόν, αυτά τα στοιχεία, σκοπός της συγκεκριμένης εργασίας είναι η μελέτη του ρόλου της διδασκαλίας των εικαστικών τεχνών στην τόνωση της συναισθηματικής νοημοσύνης των παιδιών προσχολικής αγωγής.

Ερευνητικά Ερωτήματα

Σύμφωνα με τη βιβλιογραφική ανασκόπηση, αλλά και τον ερευνητικό στόχο αυτής της εργασίας, τα ερευνητικά ερωτήματα είναι τα εξής :

- 1) Μπορούν οι εικαστικές τέχνες να αξιοποιηθούν για την καλλιέργεια της συναισθηματικής νοημοσύνης των παιδιών της προσχολικής ηλικίας;
- 2) Ποιος είναι ο ρόλος των εκπαιδευτικών στην καλλιέργεια της συναισθηματικής νοημοσύνης, μέσω των εικαστικών τεχνών;

Μεθοδολογία

Στο πλαίσιο αυτό, λοιπόν, επιλέχτηκε η αξιοποίηση της βιβλιογραφικής ανασκόπησης, έτσι ώστε μέσα από την άντληση στοιχείων από την ελληνική και διεθνή βιβλιογραφία, να απαντηθούν τα ερευνητικά ερωτήματα, να υλοποιηθεί ο ερευνητικός στόχος και να επιβεβαιωθεί ο επιστημονικός χαρακτήρας αυτής της εργασίας. Ειδικότερα, αντλήθηκαν στοιχεία από επιστημονικές βάσεις δεδομένων, προκειμένου να διερευνηθεί ο τρόπος προσέγγισης του συγκεκριμένου θέματος και να αξιολογηθούν τα αποτελέσματα αυτών των ερευνών. Τα κριτήρια επιλογής αυτών των ερευνών είναι τα εξής :

- 1) Να είναι δημοσιευμένες από το 2001 – 2015
- 2) Να είναι δημοσιευμένες στην αγγλική και την ελληνική γλώσσα
- 3) Να αφορούν τη διδασκαλία των εικαστικών τεχνών και τον ρόλο τους στη συναισθηματική νοημοσύνη των παιδιών προσχολικής αγωγής.

Επιπλέον, οι μελέτες που θα αξιοποιηθούν στην έρευνα αυτή είναι οι εξής :

- 1) Ebert, M., Hoffmann, J., Ivcevic, J., Phan, J. & Brackett, M., (2015), Teaching emotion and creativity skills through art: A workshop for children, *The International Journal of Creativity & Problem Solving*, 25 (2), 23 -35
- 2) Novakovic S., (2015), Preschool Teacher's Role in the Art Activities of Early and Pre-school Age Children, *Croatian Journal of Education*, 17 (1), 153 – 164
- 3) Funch, B. S., Kroyer, L. L., Roald, T., & Wildt, E. (2012). Long-term effect of aesthetic education on visual awareness. *Journal of Aesthetic Education*, 46, 96-108.
- 4) Mayer, J. D., Salovey, P., & Caruso, D. R. (2004). Emotional intelligence: Theory, findings, and implications. *Psychological inquiry*, 15, 197-215
- 5) Sloboda, J. (2001). Emotion, functionality, and the everyday experience of music: Where does music education fit? *Music Education Research*, 3, 243–252
- 6) Κωνσταντίνου, Ε., Βάος, Α. & Λαβίδας, Κ., (2015), σύγχρονη εικαστική αγωγή στην προσχολική ηλικία. Στάσεις και αντιλήψεις εκπαιδευτικών ν. Αττικής για το πολυσύνθετο φαινόμενο της Τέχνης. Μελέτη περίπτωσης, *Επιστημονικό Εκπαιδευτικό Περιοδικό «εκπ@ιδευτικός κύκλος»*, 3 (2)

Οι περισσότερες από αυτές τις έρευνες επικεντρώνουν το ενδιαφέρον τους στον τρόπο, με τον οποίο οι εικαστικές τέχνες μπορούν να συμβάλουν στην ανάπτυξη των παιδιών της

προσχολικής ηλικίας και στην τόνωση της συναισθηματικής νοημοσύνης τους. Επίσης, αναδεικνύουν τον ρόλο των εκπαιδευτικών και την ανάγκη επιμόρφωσής τους για την αξιοποίηση των εικαστικών τεχνών.

Δομή εργασίας

Η υλοποίηση αυτής της εργασίας βασίζεται στο θεωρητικό υπόβαθρο και στην μεθοδολογία αυτής της εργασίας. Ειδικότερα, στο πρώτο μέρος -θεωρητικό υπόβαθρο- το πρώτο κεφάλαιο αναλύει τη σημασία της συναισθηματικής νοημοσύνης των παιδιών προσχολικής ηλικίας. Αρχικά, ερμηνεύεται η σημασία της προσχολικής αγωγής και στη συνέχεια ερμηνεύεται ο ρόλος της συναισθηματικής νοημοσύνης αυτών των παιδιών. Στο δεύτερο κεφάλαιο παρουσιάζονται τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της διδασκαλίας των εικαστικών τεχνών σε παιδιά προσχολικής ηλικίας, ενώ παράλληλα το ενδιαφέρον εστιάζεται στον ρόλο της διδασκαλίας των εικαστικών τεχνών στην καλλιέργεια της συναισθηματικής νοημοσύνης των παιδιών προσχολικής αγωγής.

Το δεύτερο μέρος της μελέτης αφορά το μεθοδολογικό της πλαίσιο. Στο τρίτο κεφάλαιο παρουσιάζεται η μεθοδολογία της έρευνας και παράλληλα διευκρινίζονται οι λόγοι του συγκεκριμένου μεθοδολογικού πλαισίου. Επίσης, ερμηνεύονται οι λόγοι επιλογής αυτού του μεθοδολογικού πλαισίου και παρουσιάζονται οι περιορισμοί της έρευνας. Στο τελευταίο κεφάλαιο παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της έρευνας και ακολουθεί η συζήτησή τους. Η ολοκλήρωση της εργασίας πραγματοποιείται με την παρουσίαση των συμπερασμάτων, που θα αποτελέσουν ερέθισμα για την περαιτέρω διερεύνηση του θέματος.

A. Θεωρητικό Υπόβαθρο

Κεφάλαιο 1ο – Ο ιδιαίτερος ρόλος της συναισθηματικής νοημοσύνης των παιδιών της προσχολικής ηλικίας

1.1 Η σημασία της προσχολικής αγωγής

Πριν από την παρουσίαση του ρόλου της συναισθηματικής νοημοσύνης είναι απαραίτητο να αναλυθεί η σημασία της προσχολικής αγωγής. Κατά τη διάρκεια της προσχολικής ηλικίας, αναδεικνύεται η ανάγκη δημιουργίας των προϋποθέσεων για την καλλιέργεια των διαφόρων δεξιοτήτων και για την απόκτηση γνώσεων, με απώτερο στόχο την καλλιέργεια του συναισθηματικού και ψυχικού κόσμου των παιδιών αυτής της ηλικίας. Η προσέγγιση της εκπαίδευσης ως θεσμοθετημένης μορφής αγωγής από επίσημους φορείς αλλά και από την Πολιτεία, με απώτερο στόχο τον έλεγχο και την οργάνωση της λειτουργίας της, εφαρμόζοντας συγκεκριμένους κανόνες λειτουργίας και ιδρύοντας τις απαιτούμενες δομές. Το ενδιαφέρον εστιάζεται στον αποτελεσματικό τρόπο λειτουργίας της εκπαιδευτικής διαδικασίας, η οποία είναι απαραίτητο να εξειδικεύεται, να αναβαθμίζεται και να εκσυγχρονίζεται, θεωρώντας σημαντική την προσαρμογή της στις απαιτήσεις της κάθε κοινωνίας αλλά και της κάθε εποχής (Κακανά, 2008).

Για την αποτελεσματικότητα και τη σωστή λειτουργία των εκπαιδευτικών συστημάτων αλλά και τη διαμόρφωση της προσωπικότητας των παιδιών το ενδιαφέρον εστιάζεται στην προσχολική αγωγή. Η Προσχολική Παιδαγωγική αποτελεί έναν επιμέρους κλάδο της Παιδαγωγικής Επιστήμης, που βασίζεται στη μελέτη και την κατανόηση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της Αγωγής των παιδιών, πριν εγγραφούν στο δημοτικό σχολείο. Ουσιαστικά, η αγωγή λειτουργεί ως ένα σύνολο από κοινωνικές αλληλεπιδράσεις και διαπροσωπικές σχέσεις, που επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό το ευρύτερο κοινωνικό σύνολο (Ξωχέλλης, 1983).

Από το 2^ο μισό του 20^{ου} αιώνα, εμφανής είναι η ανάγκη σχεδιασμού και υλοποίησης καινοτόμων στρατηγικών για την επιτυχημένη και συστηματική γνωσιακή ανάπτυξη των παιδιών προσχολικής ηλικίας. Στο πλαίσιο αυτό ερμηνεύεται ο υποχρεωτικός χαρακτήρας της προσχολικής αγωγής σε εθνικό και διεθνές επίπεδο (Αθανασούλα – Ρέππα, κ.α, 1999). Επίσης, με βάση τις σύγχρονες αντιλήψεις, επισημαίνεται ο ρόλος των διαπροσωπικών σχέσεων και, κυρίως, της προσχολικής αγωγής, εντοπίζοντας τις ευρύτερες

μεταβολές που σημειώνονται στο σύγχρονο κοινωνικοοικονομικό περιβάλλον και, κατά συνέπεια, και στην Προσχολική Αγωγή (Ζαχαρενάκης, 1999).

Η παιδική ηλικία θεωρείται ιδιαίτερα σημαντική για τη διαμόρφωση του συναισθηματικού και του ψυχικού τους κόσμου, με αποτέλεσμα να είναι αναγκαία η επίδειξη διαρκούς ενδιαφέροντος όλων των κοινωνικών φορέων (Κακανά, 2000). Με βάση, λοιπόν, αυτά τα στοιχεία προωθείται η επιλογή των κατάλληλων στρατηγικών για την διδασκαλία των παιδιών προσχολικής ηλικίας, έτσι ώστε, να υλοποιηθούν οι εκπαιδευτικοί στόχοι.

1.2 Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της συναισθηματικής νοημοσύνης των παιδιών προσχολικής αγωγής

1.2.1 Η συναισθηματική ανάπτυξη

Για την κατανόηση της διδασκαλίας των εικαστικών τεχνών στα παιδιά προσχολικής ηλικίας, είναι απαραίτητη η ανάλυση της έννοιας της συναισθηματικής ανάπτυξης. Η συναισθηματική ανάπτυξη των παιδιών αναφέρεται, κυρίως, στα συναισθήματα και στον τρόπο βίωσής τους από τα παιδιά (Γιαννοπούλου, 2011). Για την κατανόηση του συναισθηματικού τομέα, σημαντική θεωρείται η αξιολόγηση των ποικίλων συναισθημάτων των παιδιών προσχολικής ηλικίας. Ως προς τον συναισθηματικό τομέα, δίνεται έμφαση στη θεωρία του Erickson (1950), επισημαίνοντας την παρουσία οκτώ αναπτυξιακών φάσεων, οι οποίες τις περισσότερες φορές ανταποκρίνονται στις διάφορες ηλικιακές φάσεις. Πιο συγκεκριμένα, αυτές οι φάσεις είναι οι εξής :

- 1) Αυτονομία – Αμφιβολία
- 2) Καταξίωση – Απόγνωση
- 3) Βασική εμπιστοσύνη - Δυσπιστία
- 4) Πανανθρώπινο ενδιαφέρον – Αυτοαπορρόφηση
- 5) Οικειότητα – Απομόνωση
- 6) Ταυτότητα - Σύγχυση ρόλων
- 7) Φιλοπονία – Κατωτερότητα
- 8) Πρωτοβουλία – Ενοχή

Στη θεωρία του Erickson, δίνεται έμφαση στην ταυτότητα του Εγώ, η οποία αναφέρεται στην αίσθηση για τον καθορισμό των ατόμων ως προς την αυτοεικόνα τους και παράλληλα την αυτοαντίληψή τους.

Με ενδιαφέρον, όμως, προσεγγίζεται και η θεωρία της πολλαπλής νοημοσύνης, σύμφωνα με την οποία η νοημοσύνη διακρίνεται στα εξής είδη :

- 1) Φυσική νοημοσύνη
- 2) Χωρική νοημοσύνη
- 3) Λογικο – μαθηματική νοημοσύνη
- 4) Γλωσσική νοημοσύνη
- 5) Σωματική – κιναισθητική νοημοσύνη
- 6) Μουσική νοημοσύνη
- 7) Ενδοπροσωπική νοημοσύνη
- 8) Υπαρξιακή νοημοσύνη
- 9) Διαπροσωπική νοημοσύνη

Στο πλαίσιο αυτό, στη συνέχεια θα παρουσιαστούν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της συναισθηματικής νοημοσύνης.

1.2.2 Η συναισθηματική νοημοσύνη των παιδιών προσχολικής ηλικίας

Η σωματική, πνευματική και συναισθητική ανάπτυξη των παιδιών διαμορφώνεται τις περισσότερες φορές κατά τη διάρκεια της παιδικής τους ηλικίας και βασίζεται στα ερεθίσματα, που παρέχονται από το σχολικό, το κοινωνικό και το οικογενειακό περιβάλλον, αλλά ταυτόχρονα βασίζεται και στην προσπάθεια να διασφαλιστεί η συναισθηματική τους ισορροπία. Για τον λόγο αυτό θεωρείται σημαντική η αξιοποίηση της συναισθηματικής αγωγής στις σύγχρονες σχολικές μονάδες (Καραμπάτσου, 2000).

Πρέπει να επισημανθεί παράλληλα ότι διάφοροι περιβαλλοντικοί και ατομικοί λόγοι καθορίζουν τον βαθμό της συναισθηματικής νοημοσύνης, και, κατά συνέπεια, θεωρείται δύσκολη η ακριβής οριοθέτηση της (Suldo & Huebner, 2006; Zeidner et al, 2005). Η συναισθηματική νοημοσύνη αφορά παράλληλα «το σύνολο των ικανοτήτων και των δεξιοτήτων που καθιστούν το άτομο ικανό να κατανοεί και να διαχειρίζεται τόσο τα δικά του συναισθήματα όσο και των άλλων, με απώτερο σκοπό την επίτευξη της προσωπικής του ανάπτυξης» (Mayer & Salovey, 1990 : 53).

Επιπλέον, ο Goleman (1995), υποστηρίζει ότι η επίδειξη υψηλής συναισθηματικής νοημοσύνης των παιδιών ισοδυναμεί με τη διαχείριση με αποτελεσματικό τρόπο του συναισθηματικού τους κόσμου, αλλά παράλληλα και με τον έλεγχο της συμπεριφοράς τους, την ενίσχυση της δυνατότητας τους για λήψη αποφάσεων, τη διεύρυνση των ευκαιριών

για την κοινωνική και σχολική τους ενσωμάτωση. Σημαντική θεωρείται η ενίσχυση της δυνατότητας τους για την επιτυχή ανταπόκριση τους στις απαιτήσεις και τις ανάγκες της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Η συναισθηματική νοημοσύνη μπορεί να εκτιμηθεί, επίσης, με την αξιοποίηση διαφορετικών μοντέλων, που αποδεικνύουν, κατά συνέπεια, τον διαφορετικό τρόπο προσέγγισης της.

Είναι σαφές, κατά συνέπεια, η αναγκαιότητα διερεύνησης και παράλληλα αξιολόγησης της σύνδεσης της συναισθηματικής νοημοσύνης με τις ακαδημαϊκές και ταυτόχρονα τις κοινωνικές επιδόσεις των παιδιών (Vernon et al, 2006 ; Gilman, R. & Huebner, E.S., 2006).

Ως προς τις ακαδημαϊκές επιδόσεις, πρέπει να διευκρινιστεί ότι η συναισθηματική νοημοσύνη μπορεί να διευκολύνει την ομαλή ενσωμάτωση των μαθητών στο σχολικό τους περιβάλλον, προωθώντας, με τον τρόπον αυτό, την επιτυχή διαχείριση διαφόρων προβλημάτων, όπως η σχολική διαρροή ή η σχολική αποτυχία (Bracket & Katulak, 2007). Αρκετοί μελετητές θεωρούν ότι «ο ρόλος των συναισθημάτων στην παιδαγωγική αλληλεπίδραση είναι καθοριστικός και η συναισθηματική νοημοσύνη αποτελεί αναμφίβολα έναν από τους σημαντικότερους παράγοντες, που επηρεάζουν την ποιότητα και την αποτελεσματικότητα της εκπαιδευτικής πράξης» (Bracket & Katulak, 2007).

Σε σχετικές έρευνες το ενδιαφέρον εστιάζεται στη δυνατότητα σύνδεσης της υψηλής συναισθηματικής νοημοσύνης με την επίδειξη καλής σχολικής επίδοσης των μαθητών (Mayer et al, 2004). Χαρακτηριστική είναι και η έρευνα του Δαρόπουλου (2006), που πραγματοποίησε σε παιδιά της Ε΄ Δημοτικού, επισημαίνοντας την ύπαρξη έντονου συσχετισμού μεταξύ της υψηλής συναισθηματικής νοημοσύνης και της σχολικής επίδοσης των μαθητών. Όμως υπάρχουν και ερευνητές που απορρίπτουν αυτή την άποψη, θεωρώντας μηδαμινό το συσχετισμό τους. (Newsome, Day & Katano, 2000).

Επιπλέον, για την επιτυχή συμμετοχή των μαθητών στην εκπαιδευτική διαδικασία με την ενίσχυση της συναισθηματικής νοημοσύνης τους, θεωρείται σημαντικός ο εντοπισμός και παράλληλα η καλλιέργεια και η ανάπτυξη των συναισθηματικών και εκπαιδευτικών τους δεξιοτήτων. Για τον λόγο αυτό δίνεται έμφαση στον σχεδιασμό και στην εφαρμογή εκπαιδευτικών προγραμμάτων, που μπορούν να ενισχύσουν τη συναισθηματική νοημοσύνη των παιδιών. Αξιοποιώντας αυτά τα προγράμματα, θεωρείται σημαντική η προσπάθεια να ενισχυθεί το κλίμα συνεργασίας στον χώρο της σχολικής τάξης και ευρύτερα του σχολείου, ενώ παράλληλα η αποτελεσματική καλλιέργειά της μπορεί να

επιτευχθεί με τη διεύρυνση των επιμορφωτικών προγραμμάτων των εκπαιδευτικών, ως προς την επιτυχή καλλιέργεια της συναισθηματικής νοημοσύνης (Lawrence et al., 2001).

Σε γενικές γραμμές, είναι απαραίτητο να διερευνηθεί η σχέση της συναισθηματικής νοημοσύνης με τον έλεγχο των σχολικών επιδόσεων, εξαιτίας του ιδιαίτερου ρόλου τους για τον σχεδιασμό και τη διαμόρφωση της εκπαιδευτικής διαδικασίας και του μαθησιακού περιβάλλοντος.

Ως προς τις κοινωνικές επιδόσεις, τα αυξανόμενα φαινόμενα σχολικού εκφοβισμού, η καλλιέργεια στερεότυπων αντιλήψεων για τους μαθητές με χαμηλές επιδόσεις και για τις μειονότητες και παράλληλα η δημιουργία πολυπολιτισμικών τάξεων αναδεικνύουν τη σημασία της διασφάλισης της συναισθηματικής ισορροπίας των παιδιών αυτής της ηλικίας. Από τη συναισθηματική νοημοσύνη στον σχεδιασμό των κοινωνικών δεξιοτήτων ασκείται σημαντική επιρροή, ερμηνεύοντας με τον τρόπο αυτό τον σχεδιασμό και την υλοποίηση διαφόρων προγραμμάτων, που μπορούν να διευκολύνουν την καλλιέργεια των συναισθηματικών και κοινωνικών επιδόσεων αυτών των μαθητών (Γιαννοπούλου, 2011).

Για την ανάπτυξη των κοινωνικών επιδόσεων δίνεται έμφαση στη δημιουργία κλίματος συνεργασίας ανάμεσα στους εκπαιδευτικούς και τους μαθητές διευκολύνοντας με τον τρόπο αυτό την αποτελεσματική κοινωνική ενσωμάτωση των μαθητών και τον περιορισμό των διαφόρων προβλημάτων. Εμφανής είναι παράλληλα η προσπάθεια να υιοθετηθούν βασικές αρχές της βιωματικής μάθησης, που μπορούν να διευκολύνουν την καλλιέργεια των κοινωνικών δεξιοτήτων.

Με την ενίσχυση της συναισθηματικής νοημοσύνης διευρύνονται οι ευκαιρίες καλλιέργειας των κοινωνικών δεξιοτήτων των μαθητών, με αποτέλεσμα να διευκολύνεται η επιτυχής διαχείριση των σχολικών γνώσεων. Παράλληλα, δίνεται η δυνατότητα για την ανάπτυξη κοινωνικών επαφών, που θεωρούνται απαραίτητες για τη μελλοντική αποτελεσματική τους κοινωνική ενσωμάτωση. (Goleman, 1998). Οι εμπειρίες που επιτυγχάνουν να αποκτήσουν τα παιδιά στο πλαίσιο της προσχολικής ηλικίας ασκούν σημαντική επιρροή στην ευρύτερη προσαρμογή τους, ενώ ταυτόχρονα συμβάλλουν στη διαμόρφωση της απαιτούμενης αναπτυξιακής υποδομής, στην οποία μπορούν να αποτυπωθούν οι σχολικές εμπειρίες. (Pianta & Walsh, 1996).

Ως προς την πολλαπλή και τη συναισθηματική νοημοσύνη, είναι απαραίτητο σε όλα τα προγράμματα της προσχολικής αγωγής να τίθενται στόχοι, οι οποίοι θα προσανατολίζονται προς αυτή την κατεύθυνση. Στο πλαίσιο αυτό ενισχύεται η προσπάθεια

ανάπτυξης των απαιτούμενων εκπαιδευτικών προγραμμάτων, τα οποία θεωρούνται σημαντικά για την καλλιέργεια της συναισθηματικής αγωγής.

Επιπλέον, τα προγράμματα αυτά έχουν ιδιαίτερη σημασία για την ανάπτυξη των συναισθηματικών και των κοινωνικών δεξιοτήτων των μαθητών. Παράλληλα, με τον τρόπο αυτό μπορούν να κατανοηθούν τα συναισθήματά τους και να διασφαλιστεί η επιτυχής διαχείριση τους και η δημιουργία ουσιαστικών διαπροσωπικών σχέσεων (Lopes & Salovey, 2001).

Μέσα από αυτά τα προγράμματα δημιουργούνται οι προϋποθέσεις για τη διαμόρφωση της προσωπικής τους ταυτότητας κατά τη διάρκεια της εφηβείας αλλά και για την τόνωση της αυτοεκτίμησης τους, μέσα από την προώθησή τους για την ανάληψη πρωτοβουλιών. (Τριλίβα & Chiementi, 1998). Τέλος, τα προγράμματα προσχολικής αγωγής, που αφορούν την ανάπτυξη των συναισθημάτων, θα πρέπει να θέτουν ως προτεραιότητά τους την καλλιέργεια όλων εκείνων των ικανοτήτων, οι οποίες συνθέτουν τη συναισθηματική νοημοσύνη, σε συνδυασμό με την ενίσχυση του προσανατολισμού τους σε κοινά αποδεκτές αξίες και την προώθηση της ηθικής τους αυτονομίας (Κόνσολας & Καλδή, 2006).

Κεφάλαιο 2ο – Η διδασκαλία των εικαστικών τεχνών σε παιδιά προσχολικής αγωγής

2.1 Η διδασκαλία των εικαστικών τεχνών

2.1.1 Ο ρόλος της Αισθητικής Αγωγής

Ο ρόλος της διδασκαλίας των εικαστικών τεχνών μπορεί να κατανοηθεί μέσα από την ανάλυση της έννοιας της Αισθητικής Αγωγής. Τα τελευταία χρόνια δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στην αξιοποίηση της αισθητικής αγωγής στον χώρο της εκπαίδευσης, καθώς θεωρείται ότι μπορεί να συμβάλει στην καλλιέργεια των επικοινωνιακών και παράλληλα των γνωστικών δεξιοτήτων των μαθητών. Ουσιαστικά στην Αισθητική Αγωγή εντάσσονται τα μαθήματα, τα οποία επιδιώκουν να αναπτύξουν και να διευρύνουν τις εκφραστικές δυνατότητες των παιδιών, διευκολύνοντας με τον τρόπο αυτό την εκμάθηση διαφόρων τεχνικών χρήσης των ποικίλων υλικών στον χώρο της τέχνης και ενισχύοντας παράλληλα τις δεξιότητες εκείνες, οι οποίες μπορούν να συνδεθούν με την τέχνη. Η αισθητική αγωγή θεωρείται, λοιπόν, «η καλλιέργεια για την ανάπτυξη της κριτικής ικανότητας του ατόμου ώστε να αντιλαμβάνεται, να διακρίνει και να ευαισθητοποιείται απέναντι στο ωραίο, όπου αυτό και αν βρίσκεται» (Κανελάκη – Κανάκη, 2009 : 33).

Πριν την παρουσίαση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της Αισθητικής Αγωγής, πρέπει να επισημανθεί ότι η αισθητική ως φιλοσοφικός και παράλληλα επιστημονικός όρος χρησιμοποιήθηκε αρχικά από τον Γερμανό αισθητικό και φιλόσοφο Baumgarten και προσεγγίστηκε ως η θεωρία, που αφορά το ωραίο και παράλληλα τη βίωση του στην τέχνη και τη φύση. Κατά τον Kant, η Αισθητική αφορά αυτό που, κατά την παράσταση ενός αντικειμένου, είναι απλά υποκειμενικό, δηλαδή αυτό συνιστά τη σχέση με το υποκείμενο και όχι με το αντικείμενο, είναι αισθητική του φύση». Με βάση τον Παπανούτσο, η αισθητική αποτελεί, κατά κύριο λόγο, μία ιδιαίτερη σχέση της ανθρώπινης ψυχής με τον κόσμο, ενώ παράλληλα αντικείμενο της είναι, κυρίως, η τέχνη (Κανελάκη – Κανάκη, 2009).

Σκοπός της τέχνης είναι ο πλουτισμός και παράλληλα η ένταση της συναισθηματικής ζωής των ανθρώπων, ενώ δεν μπορεί να θεωρηθεί ως μία απλή απεικόνιση της ζωής, καθώς τις περισσότερες φορές προσεγγίζεται ως βίωσή της και παράλληλα ουσία της.

Παράλληλα η τέχνη αποτελεί «ένα μέσο να επικοινωνούν οι άνθρωποι μεταξύ τους και γι' αυτό το λόγο η σπουδαιότητά της και η επίδρασή της στη σωστή και πλήρη διαπαιδαγώγηση του νέου ανθρώπου είναι πολύ σημαντική. Η τέχνη μεταμορφώνει τον

άνθρωπο εσωτερικά, τον μεταφέρει σ' άλλο επίπεδο ζωής, τον κάνει να ξεχνάει τις αντινομίες της καθημερινής ζωής. Η επίδρασή της είναι λυτρωτική» (Κωνσταντάκη, 2000 : 45).

Σύμφωνα με το Ενιαίο Πλαίσιο Σπουδών του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, η αισθητική αγωγή βασίζεται, κυρίως, στη διδασκαλία των παρακάτω μαθημάτων :

- Εικαστική αγωγή
- Θεατρική αγωγή
- Μουσική αγωγή

Με την αξιοποίηση και τη διδασκαλία των τριών αυτών μαθημάτων, η αισθητική αγωγή θέτει ως προτεραιότητά της την καλλιέργεια της πράξης, αλλά και της αντίληψης και των διαφόρων αισθήσεων, που αποτελούν σημαντικές φυσικές λειτουργίες των παιδιών. Οι συγκεκριμένες λειτουργίες δεν παρουσιάζονται με μονομερή και αυθύπαρκτο τρόπο και συνδέονται με τις δεξιότητες, τις γνώσεις, τη φαντασία, τις ιδέες και την ανθρώπινη συγκίνηση. Επίσης, ένας από τους σημαντικότερους σκοπούς της Αισθητικής Αγωγής είναι η προσπάθεια να βοηθήσει τους μαθητές να επιτύχουν την οργάνωση με δημιουργικό τρόπο και να οδηγηθούν στην εξωτερίκευση με πληρότητα των συναισθημάτων και ταυτόχρονα των διαφόρων προσωπικών τους εμπειριών, αλλά και σε αρκετές περιπτώσεις στην επίδειξη της απαιτούμενης ευαισθησίας απέναντι στα διάφορα καλλιτεχνικά δημιουργήματα (Mooney, 2006).

Με τον τρόπο αυτό υποστηρίζεται ότι μπορούν να ενεργοποιηθούν οι ποικίλες δημιουργικές δυνάμεις των παιδιών, να αποκτηθούν οι απαιτούμενες γνώσεις, να εμπλουτισθούν οι δεξιότητες τους, να καλλιεργηθούν οι αισθήσεις τους, να υιοθετηθούν οι κατάλληλες στάσεις και να επιτευχθεί η εξοικείωση τους με όλα τα καλλιτεχνικά δημιουργήματα. Σε αρκετές περιπτώσεις, η επαφή των παιδιών με τα έργα τέχνης και τα ποικίλα καλλιτεχνικά δημιουργήματα ενισχύει τον προβληματισμό των παιδιών και οδηγεί στην ενδυνάμωση της αισθητικής συζήτησης και στη διαμόρφωση ενός κριτικού εργαλείου, που μπορεί να δημιουργήσει τις απαιτούμενες προϋποθέσεις για τη διερεύνηση, την προσέγγιση και την αξιολόγηση του αισθητικού φαινομένου (Mooney, 2006).

Για τον λόγο αυτό θεωρείται ότι «η αγωγή στην τέχνη είναι ανάγκη να αποτελέσει την «άλλη» οπτική στα σχολικά προγράμματα και να αντικατοπτρίζει τόσο τις κύριες παραδόσεις της καλλιτεχνικής σκέψης μέσα στη δυτική κουλτούρα που ζούμε όσο και τις διαπαιδευσιακές αντιλήψεις που αντλούνται από την ανθρωπολογία» (Κωνσταντάκη, 2000 : 36). Με βάση, λοιπόν, αυτά τα στοιχεία, στη συνέχεια θα αναλυθεί ο ρόλος της διδασκαλίας

των εικαστικών τεχνών, προκειμένου να κατανοηθεί η σημασία τους για την ανάπτυξη των μαθητών (Κωνσταντάκη, 2000).

2.1.2 Ο ρόλος της διδασκαλίας των Εικαστικών Τεχνών

Η τέχνη παρέχει την ευκαιρία στους ανθρώπους να προσεγγίσουν, να μελετήσουν και να κατανοήσουν τις πρακτικές διαμόρφωσης του κόσμου, στον οποίο δραστηριοποιούνται. Με την αξιοποίηση των ποικίλων έργων τους, οι καλλιτέχνες έχουν την ευκαιρία να παρουσιάσουν με σαφή τρόπο το πώς αντιλαμβάνονται τη διαμόρφωση της ίδιας της πραγματικότητας. Ο πολυδιάστατος τρόπος προσέγγισης της ίδιας της πραγματικότητας από τους καλλιτέχνες αντικατοπτρίζεται στα ίδια τα καλλιτεχνικά έργα, τα οποία διευκολύνουν την προσπάθεια του κοινού να πετύχει την προσέγγιση και την αξιολόγηση των συγκεκριμένων έργων αλλά και να καθορίσει τον προσωπικό τρόπο προσέγγισης όλων αυτών, που συμβαίνουν στο περιβάλλον δραστηριοποίησης τους (Κωνσταντάκη, 2000). Η τέχνη ουσιαστικά λειτουργεί τις περισσότερες φορές ως μία μορφή κοινωνικής συνείδησης, διευκολύνοντας με τον τρόπο αυτό την κατανόηση της ευρύτερης κοινωνικής πραγματικότητας. Η προσέγγιση της πραγματικότητας γίνεται με έναν συγκεκριμένο τρόπο, όπως παρουσιάζεται ουσιαστικά από τον τρόπο αποτύπωσής της στα καλλιτεχνικά δημιουργήματα (Χαραλάμπους, 2002).

Επιπλέον, τα καλλιτεχνικά δημιουργήματα μπορούν να αποτυπωθούν από το κοινό, με βάση το ιδεολογικό του υπόβαθρο αλλά και τη γνωστική, αισθητική και ηθική του παιδεία. Και αυτό διότι «το έργο τέχνης αποτελεί ένα πεδίο αλληλεπίδρασης ανάμεσα στο δημιουργό και στο θεατή-ακροατή, κατά την οποία η εικόνα της πραγματικότητας που σχηματίζει ο θεατής δια της τέχνης μπορεί, ανάλογα με τις ικανότητες και την πρόθεση του δημιουργού, να φωτιστεί ή να συσκοτιστεί» (Πατσαλίδης, 1997 : 66). Επίσης, στον χώρο του σχολείου η αξιοποίηση των εικαστικών τεχνών διευκολύνει τον εντοπισμό των αιτιακών σχέσεων, που παρατηρούνται ανάμεσα στα διάφορα γεγονότα και αποτελεί ουσιαστικά ένα από τα σημαντικότερα παιδαγωγικά εργαλεία για την προσέγγιση και την κατανόηση της πραγματικότητας (Μαγουλιώτης κα, 2010).

Η διδασκαλία των εικαστικών τεχνών λειτουργεί ως μία διαδικασία φαντασίας, έκφρασης και παράλληλα ανακάλυψης και εντοπισμού των ποικίλων συνδέσεων, η οποία υλοποιείται τις περισσότερες φορές με ένα ιδιαίτερο οπτικό τρόπο. Επιπλέον οι εικαστικές τέχνες στον χώρο της εκπαίδευσης αξιοποιούν, όχι μόνο παραδοσιακές αλλά και

σύγχρονες πρακτικές και διάφορα έργα, τα οποία δίνουν έμφαση στη διαμόρφωση των χώρων ή στην αξιοποίηση των νέων τεχνολογιών (Χαραλάμπους, 2002).

Με τη διδασκαλία των εικαστικών τεχνών επιδιώκεται η καλλιέργεια του σεβασμού απέναντι στα διάφορα πολιτισμικά επιτεύγματα, στον άνθρωπο και στη φύση, ενώ παράλληλα δίνεται ιδιαίτερη έμφαση σε διάφορες λειτουργίες του ανθρώπινου νου. Η διαδικασία υλοποίησης των εικαστικών μαθημάτων διευκολύνει τη μαθησιακή λειτουργία, καλλιεργώντας με τον τρόπο αυτό τις γνωστικές δεξιότητες των μαθητών (Χαραλάμπους, 2002). Οι εικαστικές τέχνες είναι ιδιαίτερα σημαντικές στον χώρο των ανθρωπίνων δραστηριοτήτων, καθώς αντανακλούν τις περισσότερες φορές την ουσιαστική ανάγκη των ανθρώπων να εξερευνήσουν όλα όσα συμβαίνουν γύρω τους, προσδιορίζοντας τη στάση τους απέναντι σε αυτά, αλλά και να εκφράσουν την ομαδική και ατομική ταυτότητα. Συνδέονται ουσιαστικά με την ικανότητα των ανθρώπων να στοχάζονται, να δημιουργούν, αλλά πολλές φορές και να μοιράζονται με διάφορους τρόπους ιδέες, βιώματα και συναισθήματα. Επιπλέον, λειτουργούν ως μαρτυρία, επικοινωνία, ερμηνεία, αποκάλυψη, σχόλιο, εμπάθυνση, αναζήτηση, δημιουργία και έκφραση (Zimmerman, 2010).

Για τον λόγο αυτό, η εικαστική αγωγή λειτουργεί ως μία ευκαιρία ευρύτερης καλλιέργειας των ατόμων, συγκρότησής τους ως υποκείμενα, κατανόησης του εαυτού τους και των άλλων και βαθύτερης βίωσης της σχέσης τους με τους άλλους. Είναι σαφές ότι η εκπαίδευση στην τέχνη αλλά και μέσω της τέχνης μπορεί να αποκτήσει παιδαγωγική αξία, αλλά και ένα ουσιαστικό περιεχόμενο, καθώς παρέχει τη δυνατότητα σύνδεσης της με την ανθρώπινη ζωή και την κοινωνική συνείδηση (Χαραλάμπους, 2002). Ουσιαστικά, «προσφέρει δυνατότητες που παρέχουν την ευκαιρία στα αναπτυσσόμενα άτομα να μετατραπούν σε ευαίσθητους δέκτες, αλλά και σε πομπούς εικαστικών μηνυμάτων, προωθώντας τη σύνδεση της τέχνης με την αισθητική διάσταση του περιβάλλοντος στο οποίο ζουν και με την ποιότητα της ζωής τους.

Προτεραιότητά της αποτελεί «το άνοιγμα στον εξωτερικό κόσμο, το πέρασμα από την παθητική κατανάλωση εικόνων στην προσεκτική παρατήρηση, την πρόσβαση στη γνώση, την κατανόηση, την ερμηνεία, την κριτική στάση και από εκεί στην αφύπνιση του ενδιαφέροντος για προσωπική δράση και δημιουργία (Lowenfeld, & Brittain, 1987 : 54).

Στο πλαίσιο αυτό θεωρείται ότι η εικαστική αγωγή μπορεί να επιτύχει την ένταξη της στο σχολικό πλαίσιο με ποικίλους τρόπους και με βάση την εκπαιδευτική φιλοσοφία, όπως αυτή αντικατοπτρίζεται στον τύπο του αναλυτικού προγράμματος σπουδών.

Σε γενικές γραμμές το αναλυτικό πρόγραμμα σπουδών προσεγγίζεται ως ένα πρόγραμμα, στο οποίο, εκτός, από τα διάφορα γνωστικά αντικείμενα περιγράφονται και μπορούν να συνδεθούν όλες οι παράμετροι της εκπαιδευτικής διαδικασίας (Χαραλάμπους, 2002).

Παράλληλα, μπορούν να συνδεθούν και τα ιδιαίτερα στοιχεία του άτυπου προγράμματος, το οποίο αποκτούν οι μαθητές με έμμεσο τρόπο, αξιοποιώντας το γενικότερο εκπαιδευτικό κλίμα. Το θέμα της επιλογής των παρεχόμενων γνώσεων δεν αποτελεί ουσιαστικά ένα απλό τεχνικό πρόβλημα στην περίπτωση της διδασκαλίας των εικαστικών τεχνών. Αντίθετα, τις περισσότερες φορές συνδέεται με τον ευρύτερο προβληματισμό, που αναπτύσσεται για τον ιδιαίτερο και γενικότερο ρόλο της εικαστικής αγωγής, ακολουθώντας τις βασικές αρχές των ποικίλων εκπαιδευτικών προσταγμάτων, που καθορίζουν τα διάφορα αναλυτικά προγράμματα (Mooney, 2006).

Είναι σαφές, λοιπόν, ότι τα διάφορα γνωστικά αντικείμενα, στην προσπάθεια να αποτελέσουν σχολικά μαθήματα, υφίστανται ποικίλες επεξεργασίες και ταυτόχρονα σαφείς είναι οι συνεχείς μετασχηματισμοί τους. Επιπλέον, σημαντική θεωρείται η προσαρμογή των σκοπών τους στους γενικούς εκπαιδευτικούς στόχους τους, που προωθούνται μέσα από τα ποικίλα διδακτικά αντικείμενα. Οι συγκεκριμένοι στόχοι καθορίζουν «το τι περιλαμβάνεται, τι αποκλείεται, ποια στοιχεία θεωρούνται σημαντικά, ποια ασήμαντα, κατά πόσο τελικά οι διάφορες πτυχές και όψεις της εικαστικής αγωγής περιορίζονται ή, αντίθετα διευκολύνονται να αναπτυχθούν πλήρως και προς ποια κατεύθυνση» (Μουζάκης, 1984). Η διδασκαλία των εικαστικών στην αρχή είχε ως στόχο της την παροχή των απαιτούμενων γνώσεων για τις εικαστικές τέχνες αλλά και να πετύχει την ενίσχυση του ενδιαφέροντος των μαθητών για τις τέχνες. Στην πορεία, όμως, κατανοήθηκε η σημασία της διδασκαλίας τους για την εμπέδωση γνώσεων και την επίτευξη της πνευματικής εξέλιξης των μαθητών (Zimmerman, 2010).

Το μάθημα των Εικαστικών συνδέεται με τους κοινούς μορφωτικούς στόχους, που θέτουν όλα τα διδακτικά αντικείμενα, ενώ παράλληλα ενισχύει τη σύνδεση, που μπορεί να αναπτυχθεί ανάμεσα στους μαθητές και στα διάφορα αντικείμενα, διευκολύνοντας, κατά συνέπεια, τις διαύλους αυτής της επικοινωνίας, μέσω της εικόνας και των διαφόρων

εργαλείων, που επιλέγει να αξιοποιήσει. Η διδακτική των εικαστικών και παράλληλα οι διάφορες βιωματικές δραστηριότητες προωθούν το πνεύμα της συνεργασίας, ενώ παράλληλα διευκολύνεται η ενσωμάτωση τους στον χώρο του σχολείου (Ορειανού, 2012). Επιπλέον, στο μάθημα των Εικαστικών εμπεριέχεται η διαφοροποιημένη διδασκαλία, ενώ οι εκπαιδευτικοί προχωρούν στην υποβολή λύσεων για δράσεις και θέματα, που αρμόζουν σε όλους τους μαθητές. Γενικότερα, θεωρείται ότι η διδασκαλία των εικαστικών τεχνών μπορεί να εμπλουτίσει τις κάθε είδους δεξιότητες των μαθητών και για τον λόγο αυτό στη συνέχεια θα παρουσιαστεί ο ρόλος της διδασκαλίας τους στην καλλιέργεια της συναισθηματικής νοημοσύνης τους (Mooney, 2006).

2.2 Ο ρόλος της διδασκαλίας των εικαστικών τεχνών στην καλλιέργεια της συναισθηματικής νοημοσύνης των παιδιών προσχολικής αγωγής

2.2.1 Η διδασκαλία των Εικαστικών τεχνών σε παιδιά προσχολικής ηλικίας

Στα παιδιά προσχολικής ηλικίας θεωρείται ιδιαίτερα σημαντική η ανάπτυξη της συναισθηματικής νοημοσύνης τους και για τον λόγο αυτό δίνεται έμφαση στην αξιολόγηση της διδασκαλίας των Εικαστικών τεχνών και του ρόλου τους στην ενίσχυση της συναισθηματικής νοημοσύνης τους. Το διδακτέο ύφος των εικαστικών τεχνών είναι τις περισσότερες φορές δομημένο με τέτοιο τρόπο, ώστε να παρέχει ένα ευρύ και παράλληλα ισορροπημένο πρόγραμμα, που θα ικανοποιεί τις ανάγκες του ευρύτερου μαθητικού πληθυσμού. Τις περισσότερες φορές ο τρόπος διδασκαλίας τους διαμορφώνεται με τέτοιο τρόπο, ώστε να μπορεί να επιτευχθεί ισορροπία μεταξύ της τέχνης και του τρόπου θέασής της. Οι διάφορες δραστηριότητες είναι αλληλένδετες και αφορούν την προσέγγιση και την εξερεύνηση από τα παιδιά του οπτικού κόσμου και των καλλιτεχνικών δημιουργημάτων. Αυτές οι δραστηριότητες συμβάλλουν στην ανάπτυξη της ευαισθησίας και στην καλλιέργεια των επικοινωνιακών δεξιοτήτων των παιδιών, εστιάζοντας το ενδιαφέρον στην κατανόηση της γραμμής, του σχήματος, της μορφής, του χρώματος, του τόνου, του ρυθμού, των προτύπων και της χωροταξικής οργάνωσης (Duffy, 1998).

Η ανάπτυξη των αντιληπτικών ικανοτήτων των παιδιών και η ευαισθητοποίησή τους συμβάλλουν στην κατανόηση του κόσμου, στον οποίο κινούνται, αλλά και στην ενίσχυση της δυνατότητας τους να εκφράσουν τις ιδέες τους, τα συναισθήματά τους και τις εμπειρίες τους, οι οποίες αποτελούν αναπόσπαστο στοιχείο κάθε μαθήματος, που εντάσσεται στη διδασκαλία των εικαστικών τεχνών. Με τη διδασκαλία αυτή, επίσης,

αναπτύσσεται η συγκέντρωση και ταυτόχρονα η ικανότητα εστίασης της προσοχής των μαθητών, ενώ σαφής είναι η έμφαση, που δίνεται στην παρατήρηση, την περιέργεια, τη φαντασία και την εμπειρία τους. Ιδιαίτερος, όμως, είναι ο ρόλος των εκπαιδευτικών, καθώς, όπως επισημαίνεται, οι πεποιθήσεις και οι γνώσεις επηρεάζουν τις διδακτικές πρακτικές της τέχνης (Duffy, 1998).

Χρειάζεται πολύς χρόνος για να κερδίσουν οι εκπαιδευτικοί την εμπιστοσύνη των μαθητών και απαιτείται προσωπική προσπάθεια και εμπιστοσύνη στις δυνάμεις τους. Με βάση τη θεωρία του Erikson για την ψυχοκοινωνική ανάπτυξη, και ειδικότερα ως προς το πρώτο του στάδιο, που αφορά την εμπιστοσύνη έναντι της δυσπιστίας, επιβεβαιώνεται η ανάγκη οι εκπαιδευτικοί να διατηρήσουν τον αυτοέλεγχο τους και να επιδείξουν την απαιτούμενη εμπιστοσύνη στις τάξεις τους (Duffy, 1998). Οι εκπαιδευτικοί πρέπει ουσιαστικά να επιδεικνύουν αυτονομία, αισιοδοξία και να αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες.

Ακριβώς όπως τα παιδιά, αν οι εκπαιδευτικοί έχουν αποκτήσει τις απαιτούμενες ικανότητες και έχουν καλλιεργήσει την εμπιστοσύνη, αξιοποιώντας τις εικαστικές τέχνες, θα καλλιεργήσουν τη δημιουργικότητα και την αισθητική ανάπτυξη των παιδιών (Mooney, 2006).

Στον χώρο του νηπιαγωγείου παρέχεται η ευκαιρία στους εκπαιδευτικούς να διδάξουν τις εικαστικές τέχνες. Οι εκπαιδευτικοί είναι αυτοί, που μπορούν να προσφέρουν ουσιαστικές εμπειρίες για τα παιδιά, έτσι ώστε να απολαύσουν τη διαδικασία της ενίσχυσης της φαντασίας, ενώ, δημιουργώντας και κατασκευάζοντας όλα αυτά, εκφράζουν ένα μέρος του εαυτού τους (Lowenfeld & Brittain, 1987). Ενδεικτική είναι η μελέτη που πραγματοποιήθηκε για τη διδασκαλία των εικαστικών τεχνών στο νηπιαγωγείο και την παρουσίαση των αντιλήψεων τους για την αξία των εικαστικών τεχνών, τις πρακτικές διδασκαλίας, τις εμπειρίες εικαστικών τεχνών που παρέχονται στους νέους μαθητές στο σχολείο και τους σημαντικούς παράγοντες, που καθορίζουν τη διδασκαλία τους.

Το δείγμα αυτής της μελέτης περιελάμβανε 25 δασκάλους εικαστικών τεχνών σε τρία δημόσια και τρία ιδιωτικά σχολεία στο Αι Αίν των Ηνωμένων Αραβικών Εμιράτων. Τα δεδομένα συλλέχθηκαν μέσω ημιδομημένων συνεντεύξεων και ανάλυσης περιεχομένου. Η ανάλυση των δεδομένων μελέτης βασίστηκε σε μια επαγωγική προσέγγιση, σύμφωνα με μια συνεχή συγκριτική μέθοδο ανάλυσης δεδομένων.

Τα αποτελέσματα επεσήμαναν δύο προφίλ των διδασκόντων εικαστικών τεχνών: ειδικότερα, παρουσιάζονται στον χώρο αυτό εξειδικευμένοι εκπαιδευτικοί και

εκπαιδευτικοί γενικής παιδείας. Τα αποτη προσχολική ηλικία απαιτεί τη δική της παιδαγωγική προσέγγιση, επειδή η εικαστική γλώσσα αποτελεί την σημαντικότερη γλώσσα επικοινωνίας του συναισθηματικού κόσμου των παιδιών προσχολικής ηλικίας. Η εικαστική δημιουργία παρουσιάζει αισθητική και παιδαγωγική αξία για τα παιδιά προσχολικής ηλικίας, ενώ παράλληλα συντελεί με ουσιαστικό τρόπο στην ανάπτυξη των γνωστικών λειτουργιών του εγκεφάλου τους. Παράλληλα, θεωρείται ότι «ο κόσμος των μορφών που τα παιδιά γνωρίζουν και ο κόσμος που επινοούν μπλέκονται και αυτό προσδίδει στα εικαστικά τους έργα μία ελευθερία την οποία ο / η διδάσκων / ουσά προάγει και ενθαρρύνει (Οδηγός εκπαιδευτικού, 2011).

Στα σχέδια τους τις περισσότερες φορές τα μικρά παιδιά προχωρούν στην καταγραφή των χαρακτηριστικών των πραγμάτων, που θεωρούν ουσιαστικά και όχι εκείνα τα πράγματα, που μπορούν να συνδεθούν με τα φυσικά αντικείμενα. Επιπλέον, επισημαίνεται ότι η συμμετοχή των παιδιών σε διάφορες δημιουργικές και καλλιτεχνικές δραστηριότητες, εάν διασφαλιστεί η κατάλληλη παιδαγωγική αξιοποίησή τους, μπορεί να οδηγήσει με ουσιαστικό τρόπο στη διαμόρφωση και στην ανάπτυξη της προσωπικότητάς τους, αλλά και στην απαιτούμενη υποστήριξη της μαθησιακής τους προσπάθειας και, κατά συνέπεια, της ευρύτερης ανάπτυξης τους (Zimmerman, 2010).

Πολλοί μελετητές, που προσέγγισαν και αξιολόγησαν τις εικαστικές δημιουργίες των παιδιών επεσήμαναν τον σημαντικό τους ρόλο για την επίτευξη της ολόπλευρης ανάπτυξης των παιδιών και για την καλλιέργεια των διαφόρων δεξιοτήτων τους (Zimmerman, 2010). Οι ποικίλες καλλιτεχνικές δραστηριότητες των παιδιών προσχολικής ηλικίας, εκτός από την ανάπτυξη και την καλλιέργεια της δημιουργικότητας αλλά ταυτόχρονα και της αισθητικής τους ευαισθησίας, προωθούν την ηθική, κοινωνική, συναισθηματική και ψυχοκινητική ανάπτυξή τους. Ουσιαστικά, θεωρείται ότι «στηρίζονται περισσότερο σε μια νοητική διαδικασία, η οποία μέσω της συμβολικής λειτουργίας (Piaget) επιτρέπει στο νήπιο να εκφράζεται ελεύθερα και δημιουργικά» (Κόφφας, 1989).

Με τον τρόπο αυτό τα νήπια, συμμετέχοντας στις ποικίλες αισθητικές – καλλιτεχνικές δραστηριότητες μπορούν να εκφραστούν με πολύπλευρο και σφαιρικό τρόπο. Αισθάνονται με τη συμμετοχή τους σε αυτές μεγάλη χαρά, έχουν τη δυνατότητα να εκφράσουν την ανθρώπινη ύπαρξή τους και παράλληλα να προβάλουν τον εαυτό τους, αλλά και να διαχειριστούν με επιτυχία τις διάφορες δυσκολίες (Zimmerman, 2010).

Μπορούν, να εκτονωθούν ψυχικά, να προχωρήσουν σε εξωτερίκευση του συναισθηματικού τους κόσμου, να αναπτύξουν τη δημιουργικότητα τους και να επιτύχουν την ανάπτυξη και την αυτοέκφραση τους (ΥΠΕΠΘ, 1987). Μέσα από αυτές τις δράσεις μπορούν να αναπτύξουν την παρατηρητικότητα τους, να εστιάσουν το ενδιαφέρον τους σε λεπτομέρειες και σε γενικές γραμμές να επιτύχουν την ανάπτυξη της προσοχής και σε αρκετές περιπτώσεις την ανάπτυξη της αντιληπτικής τους ικανότητας. Ουσιαστικά, με τον τρόπο αυτό μπορούν να εξωτερικεύσουν το συναισθηματικό τους κόσμο και να ενισχύσουν τις επικοινωνιακές τους δεξιότητες (Zimmerman, 2010).

Όπως επισημαίνεται, οι καλλιτεχνικές δραστηριότητες του παιδιού «ασκούν χωρίς καταπίεση την επιμονή και υπομονή του, την προσοχή, την τάξη και τη μεθοδικότητα στην εργασία. Καλλιεργούν την παρατηρητικότητα, τη φαντασία, την επινοητικότητα. Κεντρίζουν την άμιλλα και συμβάλλουν στην κοινωνικοποίηση και γενικότερα στην προσαρμογή του στο φυσικό, το τεχνικό, το ανθρώπινο περιβάλλον» (Βιγγόπουλος, 1982). Επιπλέον, η τέχνη ως διδακτικό αντικείμενο «επιδιώκει τη δημιουργία των κατάλληλων προϋποθέσεων, ώστε το αναπτυσσόμενο άτομο να αποκτήσει καλλιτεχνικές εμπειρίες πλήρεις νοήματος, που θα του επιτρέψουν να κατανοήσει σταδιακά το φαινόμενο της τέχνης και να το εντάξει με ουσιαστικό τρόπο στην προσωπική του ζωή, αποκτώντας πρόσβαση σε αυτό το πεδίο καλλιέργειας» (Βάος, 2000 : 60).

Στόχος της εκπαίδευσης αποτελεί η προσπάθεια να αναπτυχθούν ικανότητες στα παιδιά που θα τα προμηθεύσουν με τα εφόδια, που είναι απαραίτητα για την επιβίωση τους, αλλά και για να επιτύχουν μία ουσιαστική ζωή, με αποτέλεσμα μια απλή επαφή με τις τέχνες να μη θεωρείται αρκετή. Η μάθηση και η ανάπτυξη επιδιώκονται να πραγματοποιηθούν δια βίου και μπορούν να διασφαλιστούν μέσω της τέχνης (Βάος, 2000). Η διδασκαλία, λοιπόν, των εικαστικών τεχνών έχει τεράστια οφέλη για το κοινωνικό σύνολο, καθώς βοηθά τα παιδιά να αποκτήσουν τους κατάλληλους μηχανισμούς, ώστε να κατανοούν τις παρελθοντικές και παροντικές εμπειρίες.

Παράλληλα βοηθά τα παιδιά να μπορέσουν να προσαρμοστούν στις απαιτήσεις της κάθε εποχής και να σεβαστούν τη διαφορετικότητα του άλλου σε επίπεδο αυτοέκφρασης, εργασίας και σκέψης (Μαγουλιώτης κα, 2010),

Όπως υποστηρίζεται, μπορούν να προσεγγίσουν τις επιδράσεις της τέχνης, «όπως αυτή αντικατοπτρίζεται σε διάφορους πολιτισμούς και κουλτούρες και επικοινωνούν τις σκέψεις και τα συναισθήματά τους με μια ποικιλία τρόπων αυτοέκφρασης, ενώ δίνουν

δημιουργικές λύσεις στα προβλήματά τους, εφόσον στο χώρο της τέχνης δεν υπάρχει μία μόνο “σωστή” απάντηση» (Κωνσταντάκη, 2000). Είναι σαφές, κατά συνέπεια, ότι η διδασκαλία των εικαστικών τεχνών διευκολύνει την προσπάθεια να καλλιεργήσουν τις συναισθηματικές τους δεξιότητες, αλλά και να ενισχύσουν τις γνωστικές και επικοινωνιακές δεξιότητες τους, με την κατάλληλη υποστήριξη και καθοδήγηση των εκπαιδευτικών.

Κεφάλαιο 3ο – Παρουσίαση ερευνών

3.1 Παρουσίαση Ερευνών

Για την κατανόηση του ρόλου των εκπαιδευτικών στη διδασκαλία των εικαστικών τεχνών και για την αξιολόγηση της σημασίας της διδασκαλίας τους στην καλλιέργεια της συναισθηματικής νοημοσύνης, είναι απαραίτητη η παρουσίαση των αποτελεσμάτων των ερευνών που έχουν υλοποιηθεί τα τελευταία χρόνια . Στην πρώτη έρευνα, τα συναισθήματα και η δημιουργικότητα παρουσιάζουν μία πολύπλοκη σχέση, ενώ διερευνάται, επίσης, το

εάν τα συναισθήματα βοηθούν ή εμποδίζουν τη δημιουργική διαδικασία, η οποία καθορίζεται από τις συναισθηματικές δεξιότητες του κάθε ανθρώπου. Η απόφαση του ανθρώπου να είναι δημιουργικός και διαφορετικός μπορεί να ενισχύσει το θάρρος του ανθρώπου ή να προκαλέσει άγχος, ενώ η σκέψη για νέες ιδέες μπορεί να προκαλέσει ενθουσιασμό. Οι δημιουργικοί άνθρωποι μαθαίνουν να αφουγκράζονται τα συναισθήματά τους για έμπνευση, να αντέχουν τις ασκούμενες κριτικές για το έργο τους και να εκμεταλλεύονται κάθε πιθανό αίσθημα απογοήτευσης, για να ενισχύσουν τα κίνητρά τους (Ebert et al, 2015).

Αυτές είναι ικανότητες που οι διάφοροι καλλιτέχνες μπορούν να αναπτύξουν με την πάροδο του χρόνου, ενώ οι απαιτούμενες τεχνικές, για να είναι πιο δημιουργικές, μπορούν επίσης να διδάσκονται ρητά. Οι εικαστικές τέχνες, ως μια μορφή δημιουργικότητας, παρέχουν ένα ισχυρό μέσο για να πετύχουν με τον τρόπο αυτό το συγκεκριμένο σκοπό. Στο πλαίσιο αυτό, με την παρατήρηση, τη συζήτηση και την τέχνη, τα παιδιά μπορούν να καλλιεργήσουν τα συναισθήματά τους, να μάθουν για τα οφέλη και τα μειονεκτήματα των διαφορετικών συναισθηματικών καταστάσεων, να βιώσουν τους καρπούς μιας μη συμβατικής προσέγγισης και να κατακτήσουν όλα όσα έχουν μάθει μέσω της υλοποίησης των διαφόρων πρακτικών δραστηριοτήτων (Ebert et al, 2015).

Οι συναισθηματικές δεξιότητες συνδέονται με υγιέστερες σχέσεις και ουσιαστικά με λιγότερα συμπτώματα άγχους και κατάθλιψης (π.χ. Rieffe & de Rooij, 2012). Με βάση τις έρευνες, που αξιοποιούνται, αυτές οι δεξιότητες μπορούν να διδαχθούν και να αναπτυχθούν. Ενδεικτικά αναφέρεται μία πρόσφατη μετα-ανάλυση 19 εκπαιδευτικών προγραμμάτων που διδάσκουν τις δεξιότητες κατανόησης των συναισθημάτων στα παιδιά (N = 749), τονίζοντας ότι τα προγράμματα διδασκαλίας των εικαστικών τεχνών μπορούν να επηρεάσουν αποτελεσματικά μια σειρά κοινωνικο-συναισθηματικών και ακαδημαϊκών μαθησιακών αποτελεσμάτων (Sprung et al, 2015).

Για παράδειγμα, προβάλλεται η δυνατότητα θετικής επίδρασης στους βαθμούς των μαθητών και στις κοινωνικές και συναισθηματικές τους ικανότητες (π.χ. καθοδηγούμενη από εκπαιδευτικούς, κοινωνικές δεξιότητες και δεξιότητες σπουδών) κοινωνικό-συναισθηματικό πρόγραμμα μάθησης που ενσωματώνει τη διδασκαλία της συναισθηματικής κατανόησης απευθείας στην διδασκαλία των εικαστικών τεχνών (Ebert et al, 2015).

Στην επόμενη έρευνα, η Novakovic (2015), διερεύνησε τους προσανατολισμούς των εκπαιδευτικών της προσχολικής ηλικίας, ως προς τον ρόλο τους στις καλλιτεχνικές

δραστηριότητες και τη συχνότητα ορισμένων διδακτικών προσεγγίσεων στην υλοποίηση των εικαστικών δραστηριοτήτων. Η έρευνα αυτή πραγματοποιήθηκε, αξιοποιώντας ένα δείγμα 207 εκπαιδευτικών από 17 παιδικούς σταθμούς στην Κροατία. Με βάση τα αποτελέσματα αυτής της έρευνας, οι εκπαιδευτικοί προσχολικής ηλικίας βαθμολογούν τις γνώσεις τους για τις εικαστικές τέχνες ως καλές, ενώ, παρουσιάζεται ότι δεν υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά στις στάσεις των δασκάλων του νηπιαγωγείου για την προσωπική τους γνώση ως προς τις εικαστικές τέχνες, λαμβάνοντας υπόψη το επίπεδο εκπαίδευσης και τους επαγγελματικούς τους τίτλους (Novakovic, 2015). Επιπλέον, με βάση τον συντελεστή συσχέτισης Spearman, δόθηκε η δυνατότητα κατανόησης του συσχετισμού μεταξύ της συχνότητας συμμετοχής έργων τέχνης στις τέχνες με παιδιά και των αντιλήψεων των εκπαιδευτικών προσχολικής αγωγής για την προσωπική γνώση των βασικών αρχών των εικαστικών τεχνών (Novakovic, 2015).

Στην τρίτη έρευνα μελετάται το θέμα της μακροπρόθεσμης επίδρασης της αισθητικής αγωγής και των εικαστικών τεχνών στην εικαστική ευαισθητοποίηση των μαθητών, ενισχύοντας με τον τρόπο αυτό τη συναισθηματική νοημοσύνη. Οι ψυχολογικές επιδράσεις της αισθητικής αγωγής συχνά συζητήθηκαν στο παρελθόν, ενώ παράλληλα υλοποιήθηκαν και σημαντικές μελέτες για την κατανόηση του ρόλου της τέχνης, αναδεικνύοντας την επιρροή της ανάπτυξης των δραστηριοτήτων κατανόησης της εικαστικής τέχνης από την εκπαίδευση. Όπως παρουσιάζεται στην έρευνα αυτή ο τρόπος με τον οποίο οι άνθρωποι μιλούν για την τέχνη μπορεί να δομηθεί σε πέντε στάδια ανάπτυξης σύμφωνα με το μοντέλο της θεωρίας της γνωσιακής ανάπτυξης του Jean Piaget. Επίσης, θεωρείται ότι η κατανόηση της τέχνης, όπως και η ευρύτερη γνώση, βασίζεται στην πνευματική ωρίμανση, αλλά παράλληλα και η διδασκαλία των εικαστικών τεχνών είναι απαραίτητη για τη διαμόρφωση των διαφορετικών δεξιοτήτων της κατανόησης της τέχνης σε κάθε στάδιο της ανάπτυξης (Funch et al, 2012).

Η τέταρτη έρευνα αναφέρεται με συγκεκριμένο τρόπο στη συνεργασία της νοημοσύνης και του συναισθήματος, προσεγγίζοντας τη συναισθηματική νοημοσύνη ως αναπόσπαστο στοιχείο των κοινωνικών, πρακτικών και προσωπικών χαρακτηριστικών της νοημοσύνης. Οι ερευνητές περιγράφουν τη φύση της συναισθηματικής νοημοσύνης, καθώς και το μοντέλο τεσσάρων διακλαδώσεων της, που ανέπτυξαν, αλλά και τα όργανα μέτρησης που χρησιμοποιήθηκαν για τη μελέτη του. Στην ενότητα "Διαφορές και διαπιστώσεις", οι συγγραφείς εξετάζουν τις αυξανόμενες ενδείξεις ότι υπάρχει η συναισθηματική

νοημοσύνη, η οποία μπορεί να ικανοποιήσει πολλά από τα κριτήρια που προσδιορίζουν μια νοημοσύνη (Mayer et al, 2004).

Στην ενότητα "Συζήτηση", οι συγγραφείς συνοψίζουν αυτό που είναι τώρα γνωστό για τους ανθρώπους που διαφέρουν στον τομέα της συναισθηματικής νοημοσύνης και προτείνουν τι μπορεί να γίνει για να ενισχυθούν οι συναισθηματικές δεξιότητες του ανθρώπου (Mayer et al, 2004).

Στην επόμενη έρευνα διερευνάται και αξιολογείται ο ρόλος της διδασκαλίας της μουσικής για την καλλιέργεια της συναισθηματικής νοημοσύνης των μαθητών. Η μουσική εκπαίδευση στα σχολεία δεν μπορεί να λειτουργήσει αποτελεσματικά χωρίς μια σιωπηρή συμφωνία μεταξύ των ενδιαφερομένων (π.χ. εκπαιδευτικοί, φοιτητές, γονείς, κυβέρνηση κ.λπ.) για τον τρόπο προσέγγισης της. Το «νόημα της μουσικής» αποδεικνύει μία διαρκώς μεταβαλλόμενη λειτουργία των συζητήσεων αυτών των διαφορετικών ομάδων, οι οποίες μπορεί να συμπυκνωθούν γύρω από μια «κυρίαρχη ιδεολογία» που κερδίζει αρκετή ομοφωνία μεταξύ των ομάδων για να δημιουργήσει μια σταθερή εκπαιδευτική ατζέντα. Στο πλαίσιο αυτό θεωρείται ότι μια τέτοια σταθερή ατζέντα έχει πλέον καταρρεύσει (Sloboda, 2001).

Η μουσική στην τάξη, όπως αυτή διαμορφώνεται και οργανώνεται επί του παρόντος, μπορεί να λειτουργήσει ουσιαστικά ως ένα αναποτελεσματικό μέσο μαζικής μουσικής εκπαίδευσης στη Βρετανία του 21ου αιώνα, όπου υλοποιήθηκε η συγκεκριμένη έρευνα. Οι υπαιτιγμοί, λοιπόν, για τον εντοπισμό και την αξιολόγηση των παραμέτρων ενός πιο αποτελεσματικού περιβάλλοντος μουσικής εκπαίδευσης μπορεί να εντοπιστούν μέσα στην κάπως αναρχική μικτή οικονομία της παροχής εξωσχολικής μουσικής παιδείας στη χώρα αυτή (Sloboda, 2001).

Η τελευταία έρευνα πραγματοποιήθηκε στον ελλαδικό χώρο και το ενδιαφέρον της εστιάζεται στη διερεύνηση του ρόλου των εκπαιδευτικών στην καλλιέργεια των εικαστικών τεχνών, μέσα από την παρουσίαση των αντιλήψεων των ίδιων των εκπαιδευτικών (Κωνσταντίνου κ.α, 2015). Ειδικότερα, στην έρευνα αυτή επιχειρήθηκε να παρουσιαστούν οι αντιλήψεις των εκπαιδευτικών της προσχολικής αγωγής για τη διδασκαλία των εικαστικών τεχνών και την παροχή εμπειριών στους νέους μαθητές, αλλά παράλληλα και στον προσδιορισμό των παραγόντων, που επηρεάζουν τον τρόπο υλοποίησης της διδασκαλίας των εικαστικών τεχνών. Οι συμμετέχοντες στην έρευνα αυτή ήταν 107 εκπαιδευτικοί προσχολικής αγωγής από δημόσια σχολεία ενώ ως ερευνητικό εργαλείο αξιοποιήθηκε το

ερωτηματολόγιο. Με βάση τα αποτελέσματα αυτής της έρευνας, επισημαίνεται η περιορισμένη γνώση και εμπειρία των εκπαιδευτικών στη διδασκαλία των εικαστικών τεχνών, αναδεικνύοντας με τον τρόπο αυτό την ανάγκη ενίσχυσης της επιμόρφωσής τους. Τέλος, στην έρευνα αυτή διαφαίνονται οι περιοριστικές αντιλήψεις τους για τον τομέα της εικαστικής αγωγής και για την προσπάθεια να συνδεθεί με άλλους γνωστικούς τομείς του ΔΕΠΠΣ, αλλά και για να προωθηθεί η συνεργασία με άλλους φορείς πολιτισμού (Κωνσταντίνου, κ.α, 2015).

3.2 Κριτική ερευνών

Είναι σαφές ότι πρόκειται για 6 διαφορετικές μεθοδολογικές προσεγγίσεις του θέματος της διδασκαλίας των εικαστικών τεχνών, οι οποίες αναδεικνύουν τον ρόλο τους στην καλλιέργεια της συναισθηματικής νοημοσύνης, ενώ παράλληλα θέτουν διαφορετικούς ερευνητικούς στόχους και διαφορετικά ερευνητικά ερωτήματα. Ειδικότερα, η πρώτη έρευνα αξιοποιεί τη βιβλιογραφική ανασκόπηση και προχωρεί στην ανάλυση της καλλιέργειας της συναισθηματικής ανάπτυξης των παιδιών, μέσω της διδασκαλίας των εικαστικών τεχνών. Στη δεύτερη έρευνα αξιοποιείται ως ερευνητικό εργαλείο ένα ερωτηματολόγιο και διερευνώνται οι αντιλήψεις των εκπαιδευτικών για τη διδασκαλία των εικαστικών τεχνών, προκειμένου να διαφανεί ο ρόλος τους.

Η τρίτη έρευνα είναι καθαρά βιβλιογραφική και επιχειρεί τη διερεύνηση της μακροπρόθεσμης επίδρασης της αισθητικής αγωγής και των εικαστικών τεχνών στην εικαστική ευαισθητοποίηση των μαθητών, επιδιώκοντας με τον τρόπο αυτό την ενίσχυση της συναισθηματικής τους νοημοσύνης.

Στην τέταρτη έρευνα επιχειρείται η αξιοποίηση της βιβλιογραφικής επισκόπησης για τη διερεύνηση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της συναισθηματικής νοημοσύνης, με αποτέλεσμα ο ερευνητικός σκοπός αυτής της έρευνας να καλύπτεται από την άντληση δευτερευουσών στοιχείων από διεθνείς επιστημονικές βάσεις δεδομένων. Τη διερεύνηση του ρόλου της μουσικής στην καλλιέργεια της συναισθηματικής νοημοσύνης των παιδιών επιχειρεί η πέμπτη έρευνα, η οποία αξιοποιεί και αυτή τη φορά τη μεθοδολογική προσέγγιση της βιβλιογραφικής επισκόπησης, προκειμένου να ενισχυθεί ο επιστημονικός χαρακτήρας των αποτελεσμάτων. Η τελευταία έρευνα υλοποιήθηκε στον ελληνικό χώρο και βασίζεται στην αξιοποίηση της ποσοτικής μεθόδου, καθώς αξιοποιείται το ερωτηματολόγιο για τη διερεύνηση των αντιλήψεων των εκπαιδευτικών για τον ρόλο τους στη

διδασκαλία των εικαστικών τεχνών, αναδεικνύοντας την ανάγκη ενίσχυσης του θεωρητικού τους υπόβαθρου και εμπλουτισμού της επιμόρφωσης τους.

Αξιολογώντας, λοιπόν, αυτές τις έρευνες βλέπουμε ότι παρόλο που είναι διαφορετικές οι μεθοδολογικές προσεγγίσεις των ερευνητών και διαφορετικοί οι ερευνητικοί στόχοι, μέσα από τις έξι αυτές έρευνες αναδεικνύεται ο ρόλος των εκπαιδευτικών στη διδασκαλία των εικαστικών τεχνών και παράλληλα προβάλλεται η σημασία των εικαστικών τεχνών για την καλλιέργειά της συναισθηματικής νοημοσύνης των παιδιών προσχολικής ηλικίας.

Κεφάλαιο 4ο – Μεθοδολογία έρευνας

4.1 Μεθοδολογία έρευνας

Η επιτυχής υλοποίηση μίας έρευνας καθορίζεται από την επιλογή του κατάλληλου μεθοδολογικού πλαισίου, που θα διευκολύνει την απάντηση των ερευνητικών ερωτημάτων και την ικανοποίηση των ερευνητικών στόχων. Για τον λόγο αυτό θεωρείται ιδιαίτερα σημαντική η κατανόηση των ερευνητικών στόχων και ερωτημάτων, έτσι ώστε να διευκολυνθεί η επιλογή της κατάλληλης μεθοδολογικής προσέγγισης του ερευνώμενου θέματος. Στην

περίπτωση, λοιπόν, της αξιολόγησης της διδασκαλίας των εικαστικών τεχνών στον χώρο της προσχολικής αγωγής θεωρήθηκε κατάλληλη η αξιοποίηση της βιβλιογραφικής ανασκόπησης, η οποία αποτελεί μία συλλογή από διάφορες επιλεγμένες δημοσιευμένες πηγές, οι οποίες συνδέονται με το αντικείμενο της έρευνας. Οι συγκεκριμένες πηγές, που αξιοποιούνται στο πλαίσιο της βιβλιογραφικής ανασκόπησης, συνοδεύονται τις περισσότερες φορές από τον απαιτούμενο σχολιασμό, την κριτική επεξεργασία και ανάλυση του περιεχομένου και σε αρκετές περιπτώσεις από την παράθεση των βασικών συμπερασμάτων της κάθε είδους έρευνας (Αθανασίου, 2007).

Η βιβλιογραφική ανασκόπηση δεν περιορίζεται μόνο στην άντληση στοιχείων από άρθρα επιστημονικών περιοδικών και από επιστημονικά βιβλία, αλλά παράλληλα μπορεί να αξιοποιηθεί και άλλο υλικό πληροφόρησης, αντλημένο από διάφορες ιστοσελίδες. Δεν λειτουργεί ουσιαστικά ως μία προσπάθεια απλής παράθεσης της σχετικής βιβλιογραφίας και χρησιμοποιείται για τη διευκόλυνση του εντοπισμού των πιθανών κενών, που υπάρχουν στη σχετική βιβλιογραφία για το ερευνώμενο θέμα. Με συνοπτικό τρόπο παρουσιάζονται οι διάφορες κεντρικές τάσεις, οι πιθανές συγκρούσεις στη μεθοδολογία και στη θεωρία, αλλά και ενδεχόμενα προβλήματα, που παρουσιάζουν άμεσο ενδιαφέρον. Παράλληλα, με τη βιβλιογραφική ανασκόπηση δίνεται η δυνατότητα αποσαφήνισης της οπτικής, η οποία επιλέγεται να υιοθετηθεί για την υλοποίηση της ανασκόπησης αλλά και ερμηνείας όλων των κριτηρίων, που επιλέγονται για την ανάλυση και ταυτόχρονα τη σύγκριση των διαφόρων βιβλιογραφικών πηγών και τη σωστή οργάνωση του κειμένου της μελέτης (Δημητρόπουλος, 2004).

Σε αρκετές περιπτώσεις επιλέγεται η ομαδοποίηση των διαφόρων βιβλιογραφικών πηγών, σύμφωνα με την επισήμανση κάποιων κοινών χαρακτηριστικών τους, εστιάζοντας το ενδιαφέρον στην ερευνητική προσέγγιση, στους στόχους – σκοπούς και στο ερευνητικό πρόβλημα (Αθανασίου, 2007).

Στο πλαίσιο αυτό στην εργασία αυτή αντλήθηκαν στοιχεία από το διαδίκτυο και από διάφορες επιστημονικές βάσεις δεδομένων, έτσι ώστε να κατανοηθούν και παράλληλα να αξιολογηθούν τα αποτελέσματα αυτών των ερευνών. Ειδικότερα, οι μελέτες που θα αξιολογηθούν στην εργασία αυτή είναι οι εξής :

- 1) Ebert, M., Hoffmann, J., Ivcevic, J., Phan, J. & Brackett, M., (2015), Teaching emotion and creativity skills through art: A workshop for children, *The International Journal of Creativity & Problem Solving*, 25 (2), 23 -35

- 2) Novakovic S., (2015), *Preschool Teacher's Role in the Art Activities of Early and Pre-school Age Children*, *Croatian Journal of Education*, 17 (1), 153 – 164
- 3) Funch, B. S., Kroyer, L. L., Roald, T., & Wildt, E. (2012). Long-term effect of aesthetic education on visual awareness. *Journal of Aesthetic Education*, 46, 96-108.
- 4) Mayer, J. D., Salovey, P., & Caruso, D. R. (2004). Emotional intelligence: Theory, findings, and implications. *Psychological inquiry*, 15, 197-215
- 5) Sloboda, J. (2001). Emotion, functionality, and the everyday experience of music: Where does music education fit? *Music Education Research*, 3, 243–252
- 6) Κωνσταντίνου, Ε., Βάος, Ε. & Δαβίδας, Κ., (2015), Η σύγχρονη εικαστική αγωγή στην προσχολική ηλικία. Στάσεις και αντιλήψεις εκπαιδευτικών ν. Αττικής για το πολυσύνθετο φαινόμενο της Τέχνης. Μελέτη περίπτωσης, *Επιστημονικό Εκπαιδευτικό Περιοδικό «εκπ@ιδευτικός κύκλος»*, 3 (2)

Αξίζει να σημειωθεί ότι τα κριτήρια επιλογής των συγκεκριμένων ερευνών είναι τα εξής :

- Να έχουν δημοσιευτεί από το 2001 – 2015
- Να έχουν δημοσιευτεί στην αγγλική και την ελληνική γλώσσα
- Να αναφέρονται στη διδασκαλία των εικαστικών τεχνών και να αξιολογούν τον ρόλο της στην καλλιέργεια της συναισθηματικής νοημοσύνης των παιδιών προσχολικής αγωγής, αλλά παράλληλα και τον ρόλο των εκπαιδευτικών στη διδασκαλία των εικαστικών τεχνών.

4.2 Λόγοι επιλογής μεθοδολογίας

Για τον λόγο αυτό, λοιπόν, για την υλοποίηση της συγκεκριμένης εργασίας επιλέχθηκε η αξιοποίηση της βιβλιογραφικής ανασκόπησης, καθώς θεωρείται ότι προσδίδει επιστημονικό χαρακτήρα στο περιεχόμενο της εργασίας, ενώ παράλληλα διευκολύνει την τεκμηρίωσή της.

Επιπλέον, με την επιλογή της συγκεκριμένης μεθοδολογικής προσέγγισης μπορεί να τεκμηριωθεί και η πρωτοτυπία της συγκεκριμένης έρευνας, αλλά και η συμβολή της στη μελέτη του συγκεκριμένου γνωστικού αντικειμένου. Τέλος, με την αξιοποίηση αυτής της μεθοδολογικής προσέγγισης δίνεται η δυνατότητα κατανόησης του τρόπου, με τον οποίο σύγχρονοι μελετητές προσεγγίζουν και ερμηνεύουν τον ρόλο της διδασκαλίας των εικαστικών τεχνών στην καλλιέργεια της συναισθηματικής νοημοσύνης των παιδιών προσχολικής ηλικίας, ενώ παράλληλα μπορούν να απαντηθούν με αποτελεσματικό τρόπο τα δύο ερευνητικά ερωτήματα αυτής της εργασίας.

4.3 Περιορισμοί

Προτεραιότητά μου αποτέλεσε η προσπάθεια να εξαχθούν έγκυρα και αξιόπιστα συμπεράσματα, τα οποία θα μπορούν να αξιοποιηθούν από μελλοντικούς ερευνητές. Παρόλα αυτά, όμως, υπάρχουν συγκεκριμένοι περιορισμοί, οι οποίοι πρέπει να κατανοηθούν και να αξιολογηθούν με τη δέουσα προσοχή σε μελλοντικές έρευνες. Ειδικότερα, οι σημαντικότεροι περιορισμοί είναι οι εξής :

- 1) Η έρευνα έχει υλοποιηθεί σε μικρό χρονικό διάστημα, με αποτέλεσμα να μη δόθηκε η δυνατότητα διερεύνησης των αντιλήψεων και των στάσεων των εκπαιδευτικών
- 2) Έχουν αξιοποιηθεί περιορισμένες έρευνες, ενώ θα μπορούσαν να αντληθούν στοιχεία από περισσότερες έρευνες
- 3) Η έρευνα περιορίζεται στην άντληση δευτερογενών δεδομένων, γεγονός που περιορίζει την αξιοπιστία και την εγκυρότητα
- 4) Δεν διερευνάται το αν οι εκπαιδευτικοί έχουν την κατάλληλη επιμόρφωση για τη διδασκαλία των εικαστικών τεχνών
- 5) Δεν παρουσιάζονται οι αντιλήψεις των εκπαιδευτικών για τον ρόλο της διδασκαλίας των εικαστικών τεχνών

Είναι σαφές, λοιπόν, ότι οι συγκεκριμένοι περιορισμοί πρέπει να αξιολογηθούν με τη δέουσα προσοχή από μελλοντικούς ερευνητές, προκειμένου να καλυφθεί το ερευνητικό κενό και να διερευνηθεί περαιτέρω το συγκεκριμένο θέμα.

Κεφάλαιο 5ο – Αποτελέσματα έρευνας

5.1 Αποτελέσματα έρευνας

Με βάση τη βιβλιογραφία που παρουσιάστηκε και την αξιοποίηση δεδομένων από έξι έρευνες δίδονται οι κατάλληλες απαντήσεις στα ερευνητικά ερωτήματα για τη σημασία των εικαστικών τεχνών στην καλλιέργεια της συναισθηματικής νοημοσύνης των παιδιών προσχολικής ηλικίας, αλλά και για τον ρόλο των εκπαιδευτικών στη διδασκαλία τους. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της πρώτης έρευνας οι συναισθηματικές δεξιότητες, όπως η αντίληψη, η κατανόηση, η χρήση και η ρύθμιση των συναισθημάτων στην καθημερινή ζωή, παρουσιάζονται ως οι σημαντικές πτυχές της υγιούς ανάπτυξης του παιδιού. Οι περισσότερες μελέτες, που αξιοποιούνται στην έρευνα αυτή, συνδέουν τις συναισθηματικές δεξιότητες σε παιδιά με τις υψηλότερες κοινωνικές ικανότητες και ακαδημαϊκές επιδόσεις. Υποστηρίζεται παράλληλα ότι η ικανότητα των παιδιών να αναγνωρίζουν και να ερμηνεύουν τα συναισθήματα τους καθορίζει σε μεγάλο βαθμό την κοινωνική τους συμπεριφορά και την ακαδημαϊκή τους ικανότητα, συμβάλλοντας στην ενίσχυση αυτών των ικανοτήτων, πέρα από την προβλεπόμενη λεκτική ικανότητα και ιδιοσυγκρασία (Ebert et al, 2015). Με τα στοιχεία αυτής της έρευνας δίνεται η δυνατότητα κατανόησης της σύνδεσης των συναισθηματικών δεξιοτήτων των παιδιών με τις ακαδημαϊκές και παράλληλα τις κοινωνικές δεξιότητες τους, διευκολύνοντας με τον τρόπο αυτό την κοινωνική και σχολική τους ενσωμάτωση, ενώ ταυτόχρονα αποτελούν βασική προϋπόθεση για την υγιή τους ανάπτυξη.

Στη δεύτερη έρευνα παρουσιάζεται ότι οι εικαστικές τέχνες μπορούν να ενισχύσουν τη δημιουργικότητα των παιδιών από μικρή ηλικία, η οποία είναι εμφανής μέσω των διαφόρων ερευνητικών δραστηριοτήτων του παιχνιδιού, αλλά παράλληλα με τη χρήση διαφορετικών υλικών και τεχνικών, αναπτύσσοντας την οπτική χωρική νοημοσύνη, τη φαντασία, την αισθητική αντίληψη και τις εξειδικευμένες καλλιτεχνικές-εκφραστικές ικανότητες. Μεγάλη σημασία για την ανάπτυξη της δημιουργικότητας των παιδιών και των καλλιτεχνικών ικανοτήτων δίνεται στον ρόλο των εκπαιδευτικών προσχολικής ηλικίας. Ειδικότερα, υποστηρίζεται ότι οι εκπαιδευτικοί αυτοί εμπλουτίζουν τα διάφορα κίνητρα και τα ερεθίσματα των παιδιών, ενισχύοντάς παράλληλα την ελευθερία τους και εκτιμώντας τις δυνατότητες τους (Novaković, 2015).

Για την ενίσχυση της εικαστικής παιδείας των παιδιών της προσχολικής ηλικίας, είναι σημαντική η συμβολή των εκπαιδευτικών, οι οποίοι πρέπει να έχουν την κατάλληλη επιμόρφωση. Επιπλέον, οι εκπαιδευτικοί οφείλουν να κατανοήσουν τις συναισθηματικές δεξιότητες των μαθητών της προσχολικής ηλικίας και στο πλαίσιο αυτό να σχεδιάσουν τη διδασκαλία των εικαστικών τεχνών.

Με βάση τα αποτελέσματα της τρίτης έρευνας αναδεικνύεται το θέμα της μακροπρόθεσμης επίδρασης της αισθητικής αγωγής και των εικαστικών τεχνών στην εικαστική ευαισθητοποίηση των μαθητών, ενισχύοντας με τον τρόπο αυτό τη συναισθηματική τους νοημοσύνη (Funch et al, 2012). Ουσιαστικά, με την έρευνα αυτή δίνεται η δυνατότητα κατανόησης της λειτουργικότητας του μαθήματος της αισθητικής αγωγής και του ρόλου της στην ενίσχυση των συναισθηματικών δεξιοτήτων αυτών των παιδιών και στην επίτευξη της εικαστικής τους ευαισθητοποίησης. Στην τέταρτη έρευνα προβάλλεται η διατύπωση ποικίλων απόψεων για την επιστημονική βιωσιμότητα της συναισθηματικής νοημοσύνης. Οι περισσότερες εννοιολογήσεις που επιχειρήθηκαν στο παρελθόν δεν προσδιορίζουν την έννοια της συγκίνησης ή της νοημοσύνης και, κατά συνέπεια, αποτυγχάνουν να χαρτογραφήσουν τον όρο συναισθηματική νοημοσύνη (Mayer et al, 2004). Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της συναισθηματικής νοημοσύνης απαιτούν την περαιτέρω διερεύνηση και αξιολόγησή τους, καθώς με τον τρόπο αυτό μπορούν να διευκολύνουν την καλλιέργεια των συναισθηματικών δεξιοτήτων των μαθητών.

Με βάση τα αποτελέσματα της πέμπτης έρευνας διαφαίνεται ότι (i) πολλοί εκπαιδευτικοί επιδεικνύουν περιορισμένο σεβασμό, καθώς δεν έχουν κατανοήσει τον μουσικό χαρακτήρα όλων όσων διδάσκουν. (ii) ότι τα μουσικά ενδιαφέροντα και οι φιλοδοξίες πολλών νέων δεν μπορούν να αντιμετωπιστούν από το τρέχον πρόγραμμα σπουδών (iii) ότι η μετάβαση από το νηπιαγωγείο και το δημοτικό στα σχολεία δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης διακρίνεται για τον ιδιαίτερο χαρακτήρα στον τρόπο σχεδιασμού της μουσικής παιδείας μεταξύ των νέων και των καθηγητών μουσικής τους και (iv) ότι η μουσική διατηρεί βασικό και κεντρικό ρόλο στη ζωή των περισσότερων ανθρώπων που θεωρούν τους εαυτούς τους ως «μη μουσικούς» και ότι παράλληλα η συναισθηματική αυτοδιαχείριση βρίσκεται στο επίκεντρο αυτού του ρόλου, αποδεικνύοντας τον σημαντικό ρόλο της μουσικής στην καλλιέργεια των συναισθηματικών δεξιοτήτων των μαθητών (Sloboda, 2001).

Με την έρευνα αυτή επισημαίνεται ο ρόλος της μουσικής στην καλλιέργεια των παιδιών συναισθηματικής νοημοσύνη των παιδιών της προσχολικής αγωγής,

αποδεικνύοντας με τον τρόπο αυτό τον ρόλο της εικαστικής αγωγής για την ενίσχυση της συναισθηματικής νοημοσύνης τους.

Στην τελευταία έρευνα διαφαίνεται ο ρόλος των εκπαιδευτικών στη επιτυχή διδασκαλία των εικαστικών τεχνών, ενώ παράλληλα αναδεικνύονται αδυναμίες, οι οποίες αποδίδονται στα τρωτά σημεία του εκπαιδευτικού μας συστήματος και στην περιορισμένη επιμόρφωση των εκπαιδευτικών. Στο πλαίσιο αυτό, σε γενικές γραμμές τα αποτελέσματα της προσωπικής μου διερεύνησης σε επιστημονικές βάσεις δεδομένων και η αξιολόγηση δευτερογενών δεδομένων αναδεικνύουν τον ρόλο των εκπαιδευτικών στη διδασκαλία των εικαστικών τεχνών και την ανάγκη παράλληλα εμπλουτισμού του θεωρητικού τους υποβάθρου. Με τον τρόπο αυτό θεωρείται ότι μπορεί να προωθηθεί η καλλιέργεια της συναισθηματικής τους νοημοσύνης και η ενίσχυση της έκφρασής τους (Κωνσταντίνου κα, 2015). Πρέπει να επισημανθεί ότι σημαντική θεωρείται η επιμόρφωση των εκπαιδευτικών, προκειμένου να μπορούν να αξιοποιήσουν τη διδασκαλία των εικαστικών τεχνών για τη διεύρυνση των κοινωνικών και συναισθηματικών δεξιοτήτων των παιδιών προσχολικής ηλικίας και την ενίσχυση, τέλος, του ενδιαφέροντος τους για τις εικαστικές τέχνες.

5.2 Συζήτηση

Με βάση, λοιπόν, τις έξι (6) αυτές έρευνες δόθηκε η δυνατότητα κατανόησης των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών και του ρόλου της διδασκαλίας των εικαστικών τεχνών στα παιδιά προσχολικής ηλικίας και στην προσπάθεια να καλλιεργηθεί η συναισθηματική τους νοημοσύνη. Οι συγκεκριμένες έρευνες έρχονται να εμπλουτίσουν τα συμπεράσματα της βιβλιογραφικής ανασκόπησης, που πραγματοποιήθηκε στο θεωρητικό μέρος αυτής της εργασίας, ενώ παράλληλα επιτυγχάνουν την υλοποίηση του ερευνητικού στόχου και την απάντηση των ερευνητικών ερωτημάτων, που έχουν ήδη καθοριστεί. Πρόκειται ουσιαστικά για έξι διαφορετικές έρευνες, που αξιοποιούν διαφορετικές μεθοδολογικές προσεγγίσεις για την ανάδειξη του ρόλου της διδασκαλίας των εικαστικών τεχνών στην ενίσχυση της συναισθηματικής νοημοσύνης των παιδιών προσχολικής ηλικίας.

Παράλληλα μέσα από τις έρευνες αυτές αλλά και την ευρύτερη βιβλιογραφική ανασκόπηση διαφαίνεται η προσπάθεια αξιολόγησης της συμβολής των εκπαιδευτικών στην αποτελεσματική αξιοποίηση των εικαστικών τεχνών. Η προσχολική ηλικία θεωρείται

ιδιαίτερα σημαντική για την ευρύτερη ανάπτυξη των παιδιών και για τον λόγο αυτό στην εργασία αυτή δόθηκε έμφαση στη διδασκαλία των εικαστικών τεχνών σε παιδιά αυτής της ηλικίας.

Στην εποχή μας τα σημαντικότερα πολιτισμικά επιτεύγματα μπορούν να εκφραστούν, κυρίως, μέσα από διάφορες εικόνες. Το συγκεκριμένο φαινόμενο διαγράφεται τις περισσότερες φορές με την παραγωγή διαφόρων εικαστικών έργων, τα οποία επιλέγονται να εκτεθούν σε ειδικά διαμορφωμένους χώρους, αλλά παράλληλα και με την παραγωγή ποικίλων οπτικών προϊόντων που τις περισσότερες φορές κοινοποιούνται σε διαφορετικούς καθημερινούς και ελεύθερους χώρους. Η παραγωγή αυτή αναδεικνύει και επιβεβαιώνει ταυτόχρονα τη θεμελιώδη ανθρώπινη ανάγκη να δημιουργεί οπτικές μορφές και να επιχειρεί να εκφραστεί μέσα από αυτές (Barnes, 2002).

Ανάμεσα στους παραγωγούς και στους χρήστες εικόνων σημαντική θεωρείται η θέση των παιδιών, καθώς «η δημιουργία οπτικών μορφών από τα παιδιά αποτελεί ένα από τα πιο εύχρηστα και ευέλικτα μέσα καταγραφής και κατανόησης του κόσμου και του εαυτού τους, όπως υποστηρίζουν πολλοί ερευνητές» (Labitsi, 2007). Για τον λόγο αυτό, η εικαστική έκφραση θεωρείται σημαντική στην εκπαιδευτική διαδικασία και πιο συγκεκριμένα σε όλες τις βαθμίδες της Εκπαίδευσης, στην οποία κάθε μαθητής έχει το δικαίωμα να έχει πρόσβαση (Swift & Steers, 1999).

Οι εικαστικές τέχνες ως γνωστικό αντικείμενο έχουν σημαντικά οφέλη στην ευρύτερη εκπαίδευση και ανάπτυξη των παιδιών, ενισχύοντας τη δημιουργική τους εμπειρία και εμπλουτίζοντας τις αισθητικές τους εμπειρίες. Με τη διδασκαλία τους δίνεται η δυνατότητα απτικής και οπτικής κατανόησης του κόσμου. Η ενασχόληση με τα εικαστικά μπορεί να προωθήσει τη συναισθηματική και την κοινωνική ανάπτυξη των παιδιών, αλλά ταυτόχρονα να οδηγήσει και στη νοητική τους ανάπτυξη, καθώς με τη δημιουργία των εικαστικών προϊόντων, προωθούνται πράξεις, οι οποίες επεξεργάζονται σε νοητικό επίπεδο τον τρόπο κατανόησης και πρόσκτησης της γνώσης (Barnes, 2002).

Θεωρείται ταυτόχρονα ότι «σε γενικό πλαίσιο οι ευφυΐες καλλιεργούνται ευκολότερα όταν το άτομο είναι σε μικρή ηλικία, γεγονός που σημαίνει ότι είναι ενεργητικότερο, με αυξημένη περιέργεια, ένα σφουγγάρι που "ρουφά" τις γνώσεις. Ωστόσο με την κατάλληλη προσέγγιση όλα τα άτομα μπορούν να αναπτύξουν τομείς που είχαν ξεχασμένους

και οι οποίοι είναι πιθανό να τους χαρίσουν την ολοκλήρωση που τους έλειπε» (Gardner, 1999).

Με βάση αυτά τα στοιχεία θεωρώ ιδιαίτερα σημαντική την ανάγκη παροχής συστηματοποιημένης εκπαίδευσης στις εικαστικές τέχνες, μέσα από τον σχεδιασμό αναλυτικών προγραμμάτων, που χαρακτηρίζονται για τη συνέχεια και τη συνεκτικότητα τους, αξιοποιώντας σύγχρονες διδακτικές μεθόδους και προτείνοντας συστηματική ενασχόληση με ποικιλία εικαστικών μορφών, τεχνικών και μέσων.

Μέσα από την αξιοποίηση της συγκεκριμένης βιβλιογραφικής επισκόπησης στην έρευνα επισημάνθηκε ο ρόλος των εκπαιδευτικών, οι οποίοι με τη χρησιμοποίηση των κατάλληλων μεθόδων διδασκαλίας των Εικαστικών τεχνών μπορούν να καλλιεργήσουν τις γνωστικές και συναισθηματικές δεξιότητες των παιδιών προσχολικής ηλικίας (Μαγουλιώτης & Παπαγεωργίου 2002). Όμως, επειδή σήμερα πολλοί θεωρούν ότι η επιμόρφωσή τους είναι ελλιπής, για τον λόγο αυτό είναι σημαντική η αναβάθμιση των σπουδών των Εικαστικών τεχνών, που παρέχονται από τα διάφορα Παιδαγωγικά Τμήματα Προσχολικής Εκπαίδευσης στη χώρα μας. Στο πλαίσιο αυτό είναι αναγκαία η περαιτέρω διερεύνηση του θέματος, προκειμένου να κατανοηθεί ο βαθμός επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών για την επιτυχή διδασκαλία των εικαστικών τεχνών. Επίσης, θα πρέπει να δοθεί έμφαση στον εμπλουτισμό και τον εκσυγχρονισμό των επιμορφωτικών σεμιναρίων για τους νηπιαγωγούς, προκειμένου να υλοποιηθούν με αποτελεσματικό τρόπο οι στόχοι της διδασκαλίας των Εικαστικών τεχνών.

Αξιολογώντας, λοιπόν, τα δευτερογενή στοιχεία αυτής της έρευνας, είναι σαφές ότι απαντούν στα δύο ερευνητικά ερωτήματα, που αφορούν τη σημασία των εικαστικών τεχνών για την καλλιέργεια της συναισθηματικής νοημοσύνης των παιδιών προσχολικής αγωγής και τον ρόλο των εκπαιδευτικών για τη διδασκαλία των εικαστικών τεχνών στο νηπιαγωγείο. Τέλος, μέσα από την εργασία αυτή αναδεικνύεται η ανάγκη περαιτέρω διερεύνησης του βαθμού επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών για τη διδασκαλία των εικαστικών τεχνών στο νηπιαγωγείο.

Συμπεράσματα

Αντλώντας στοιχεία από την ελληνική και διεθνή βιβλιογραφία, με την εργασία αυτή δόθηκε η δυνατότητα κατανόησης του ρόλου της διδασκαλίας των εικαστικών τεχνών στην

ανάπτυξη των παιδιών και στην υλοποίηση των εκπαιδευτικών στόχων. Με τον τρόπο αυτό αναλύθηκε ο ρόλος της Αισθητικής Αγωγής αλλά και της αξιοποίησης των τεχνών στην ανάπτυξη και την καλλιέργεια των γνωστικών και επικοινωνιακών τους δεξιοτήτων και παράλληλα στην ομαλή τους ένταξη στο σχολικό και κοινωνικό περιβάλλον. Επίσης, με τη χρησιμοποίηση αυτών των δεδομένων, διευκολύνθηκε η κατανόηση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της διδασκαλίας των εικαστικών τεχνών σε παιδιά προσχολικής ηλικίας.

Οι εικαστικές τέχνες μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την κατανόηση του εσωτερικού κόσμου των παιδιών προσχολικής ηλικίας και την παροχή των απαιτούμενων εργαλείων για την ενίσχυση του γνωστικού τους επιπέδου και της καλλιέργειας της φαντασίας τους. Ταυτόχρονα, ο ρόλος της Αισθητικής Αγωγής διαφαίνεται από τον τρόπο σχεδιασμού οργάνωσης της γωνιάς των Εικαστικών στον χώρο του Νηπιαγωγείου, που απαιτεί ιδιαίτερη προσοχή για την αποτροπή διαφόρων προβλημάτων και την υλοποίηση των εκπαιδευτικών στόχων. Με τον σωστό σχεδιασμό των διαφόρων δραστηριοτήτων μπορούν να υλοποιηθούν οι στόχοι της Αισθητικής Αγωγής και να προωθηθεί, η περαιτέρω ανάπτυξη των παιδιών.

Οι εικαστικές τέχνες θεωρούνται βασικός παράγων στην όλη ψυχοπαιδαγωγική ανάπτυξη των νηπίων, που πραγματοποιείται στο νηπιαγωγείο. Τα νήπια προσχολικής ηλικίας παρουσιάζουν μεγάλη ανάγκη για αυτοέκφραση, ψυχαγωγία, χαρά, διασκέδαση και περιέργεια. Η εικαστική αγωγή αποτελεί έναν σημαντικό τομέα της ευρύτερης αγωγής των παιδιών προσχολικής ηλικίας, που παρουσιάζουν ενδιαφέρον τόσο για το ωραίο, που αναδεικνύεται από την τέχνη, αλλά και για το ωραίο, που αναδεικνύεται από την ίδια τη φύση. Προτεραιότητα της διδασκαλίας των εικαστικών τεχνών αποτελεί η αισθητική ανάπτυξη των παιδιών αυτής της ηλικίας, προκειμένου να καλλιεργηθεί η αισθητική τους αντίληψη. Στον χώρο του νηπιαγωγείου η εικαστική αγωγή έχει ιδιαίτερη σημασία και μπορεί να αναπτυχθεί μέσα από ποικίλες δραστηριότητες, ικανοποιώντας με τον τρόπο αυτό τις διάφορες όψεις της αγωγής των αναπτυσσόμενων ανθρώπων.

Ο ρόλος της είναι σημαντικός, επειδή συμβάλλει στην ευρύτερη ανάπτυξη των παιδιών, τροφοδοτώντας την αναπτυσσόμενη νοημοσύνη των παιδιών προσχολικής ηλικίας και επιτυγχάνοντας με τον τρόπο αυτό την ομαλή τους ανάπτυξη. Σε γενικές γραμμές ο βαθμός και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της συναισθηματικής νοημοσύνης

διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στην προσπάθεια να αναπτυχθούν οι ακαδημαϊκές και κοινωνικές δεξιότητες των μαθητών. Για τον λόγο αυτό θεωρείται σημαντική η υποστήριξη κατά τη διάρκεια της φοίτησης των μαθητών από τους ίδιους τους εκπαιδευτικούς, οι οποίοι θα πρέπει να αξιοποιήσουν τα κατάλληλα εκπαιδευτικά εργαλεία, για να ενισχύσουν τον βαθμό νοημοσύνης των μαθητών, προωθώντας, κατά συνέπεια, την ακαδημαϊκή και κοινωνική τους ανάπτυξη.

Η ενδυνάμωση της συναισθηματικής κατάστασης των μαθητών θεωρείται σημαντική για την ενίσχυση των σχολικών τους επιδόσεων και παράλληλα την καλλιέργεια των γνωστικών και κοινωνικών τους δεξιοτήτων, αποτρέποντας πιθανά κρούσματα κοινωνικής απομόνωσης, αλλά και σχολικής αποτυχίας και διαρροής. Όμως, ο ρόλος της διδασκαλίας των εικαστικών τεχνών μπορεί να προωθηθεί μέσα από τη σωστή αξιοποίηση των διαφόρων εικαστικών δραστηριοτήτων από τους εκπαιδευτικούς, οι οποίοι είναι απαραίτητο να έχουν την κατάλληλη επιμόρφωση για την υλοποίηση των γενικών και ειδικών στόχων της εικαστικής αγωγής.

Τέλος, με την εργασία αυτή δίνονται τα απαιτούμενα ερεθίσματα για την περαιτέρω διερεύνηση αυτού του θέματος σε μελλοντικές έρευνες, εστιάζοντας το ενδιαφέρον στη διερεύνηση των αντιλήψεων των εκπαιδευτικών για τον ρόλο της εικαστικής αγωγής αλλά και για τον βαθμό ικανοποίησης τους από την επιμόρφωση τους για την αξιοποίηση των εικαστικών δραστηριοτήτων για την ενίσχυση της συναισθηματικής νοημοσύνης των παιδιών προσχολικής ηλικίας.

Αναφορές

Barnes, R. 2002. *Teaching art to young children 4-9*. London and New York: Routledge-Falmer

- Buldu, M. & Shaban, M., 2010, Visual Arts Teaching in Kindergarten through 3rd-Grade Classrooms in the UAE: Teacher Profiles, Perceptions, and Practices, *Journal of Research in Childhood Education*, 24 (40)
- Duffy, B., 1998. Υποστηρίζοντας την δημιουργικότητα και τη φαντασία στην προσχολική ηλικία. Αθήνα: Εκδόσεις Σαββάλας.
- Ebert, M., Hoffmann, J., Ivcevic, J, Phan, J. & Brackett, M., 2015, Teaching emotion and creativity skills through art: A workshop for children, *The International Journal of Creativity & Problem Solving*, 25 (2), 23 -35
- Funch, B. S., Kroyer, L. L., Roald, T., & Wildt, E. 2012. Long-term effect of aesthetic education on visual awareness. *Journal of Aesthetic Education*, 46, 96-108
- Gardner, H. 1999. *Intelligence reframed. Multiple intelligences for the 21st century*. New York: Basic Books
- Labitsi, V. 2008. Spontaneous Narrative Drawing at the Age of Six: Pantelis Case. *Imaginar*, 50, pp. 7-11
- Lowenfeld, V. & Brittain, W. L. 1987. *Creative and mental growth* (8th ed.). New York, NY: Macmillan
- Mattil, E. L. 1972. *The self in art education*. Washington, DC: The National Art Education Association
- Mayer, G.& Salovey, P. 1990. The intelligence of emotional intelligence. *Intelligence*, 17, (4), 443-442
- Mayer, J. D., Salovey, P., & Caruso, D. R. 2004. Emotional intelligence: Theory, findings, and implications. *Psychological inquiry*, 15, 197-215
- Mooney, C. G. 2006. *Theories of childhood: An introduction to Dewey, Montessori, Erikson, Piaget, & Vygotsky*. Upper Saddle River, NJ: Pearson
- Novakovic S., 2015, Preschool Teacher's Role in the Art Activities of Early and Preschool Age Children, *Croatian Journal of Education*, 17 (1), 153 – 164
- Sloboda, J. 2001. Emotion, functionality, and the everyday experience of music: Where does music education fit? *Music Education Research*, 3, 243–252
- Swift, J. & Steers, J. 1997. A Manifesto for Art in Schools. *Journal for Art and Design Education*, 18, 7-13.
- Zimmerman, E., 2010. *Creativity and art Education: A personal journey in Four Acts*. s.l., s.n.
- Αθανασίου, Λ., 2007, Μέθοδοι και Τεχνικές έρευνας στις επιστήμες αγωγής, Αθήνα, Εφύρα

- Βάος, Α. 2000. *Εικαστική αγωγή στην ελληνική εκπαίδευση. Ιστορική αναδρομή - Προσεγγίσεις στη διδασκαλία της τέχνης*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- Βιγγόπουλος, Η., 1983. *Η τέχνη στο νηπιαγωγείο και στο δημοτικό σχολείο*. Τεύχος α' & β' επιμ. Αθήνα: Εκδόσεις Δίπτυχο.
- Γιαννοπούλου, Γ., 2011, *Συναισθηματική Νοημοσύνη και σχολική επίδοση στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση*, Αθήνα
- Δαρόπουλος, Α., (2006), *Συναισθηματική Νοημοσύνη και σχολική επίδοση*, ανακτήθηκε από <http://www.eduportal.gr/sx-epidosi/>
- Δημητρόπουλος, Ε., 2004, *Εισαγωγή στη μεθοδολογία της επιστημονικής έρευνας*, Έλλην
- Κανελάκη – Κανάκη, Ρ. 2009. *Αισθητική αγωγή-μέσο μόρφωσης*, <http://www.art-teachers.com/content/view/242/52/>
- Καραμπάτσου, Α. 2000. *Παράγοντες και εκτιμήσεις της σχολικής πραγματικότητας*. Αθήνα. Ατραπός
- Κωνσταντάκη, Π., 2000. *Εικαστικές Τέχνες - Εφαρμογές Στους Χώρους Της Προσχολικής Εκπαίδευσης Στην Ελλάδα Και Στη Γερμανία*. [Ηλεκτρονικό] Available at: <http://ir.lib.uth.gr/bitstream/handle/11615/13246/P0013246.pdf?sequence=1>
- Κωνσταντίνου, Ε., Βάος, Ε. & Λαβίδας, Κ., (2015), Η σύγχρονη εικαστική αγωγή στην προσχολική ηλικία. Στάσεις και αντιλήψεις εκπαιδευτικών ν. Αττικής για το πολυσύνθετο φαινόμενο της Τέχνης. Μελέτη περίπτωσης, *Επιστημονικό Εκπαιδευτικό Περιοδικό «εκπ@ιδευτικός κύκλος»*, 3 (2)
- Μαγουλιώτης, Α. & Παπαγεωργίου, Ε. 2002. Ανίχνευση συντελεστών, οι οποίοι προκαλούν τη δημιουργία ή διαφοροποιούν προγραμματισμένες εικαστικές δραστηριότητες στο νηπιαγωγείο, *Virtual School*, 3
- Μαγουλιώτης, Α., Λαμπίτση, Β., Βάος, Α. & Ντάνης, Α., 2010. *Εικαστική Αγωγή: Κατάρτιση και Επιμόρφωση των Εκπαιδευτικών της Προσχολικής Εκπαίδευσης*. Αθήνα, Εκδόσεις Διάδραση .
- Ορειανού, Ν., 2012. *Ιχνογράφηση, Ο Σιωπηλός Λόγος Των Παιδιών, Ο Χαρισματικός, Αυτιστικός Καλλιτέχνης*. [Ηλεκτρονικό] Available at: http://apothetirio.teiep.gr/xmlui/bitstream/handle/123456789/744/lgt_2012129.pdf?se

quence=1

[Πρόσβαση 17 01 2019].

Πατσαλίδης, Σ., 1997. (Εν)τάσεις και (Δια)στάσεις). Η ελληνική τραγωδία και η θεωρία του εικοστού αιώνα. *Θεατρική Παιδεία*, 4. Αθήνα: Τυπωθήτω

Πρόγραμμα Σπουδών για το Νέο Σχολείο, 2011, *Πολιτισμός – Δραστηριότητες Τέχνης για την Υποχρεωτική Εκπαίδευση*, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Υπουργείο Παιδείας και Δια βίου Μάθησης

Τριλίβα, Σ. & Chiementi, G. (1998). *Πρόγραμμα ελέγχου συγκρούσεων*, Αθήνα : Ελληνικά Γράμματα

Χαραλάμπους, Α. (2002). *Η αισθητική παιδεία στις μικρές ηλικίες*, *Ελληνική παιδαγωγική και Εκπαιδευτική Έρευνα*, Πανελλήνιο Συνέδριο, Αθήνα, Παιδαγωγική Εταιρεία

Πηγές Εικόνων

Εικόνα 1: <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Alpha-amino-acid-condensed-2D-flat.png>

Εικόνα 2-3: Προσωπικό αρχείο.

Εικόνα 4: **Cox, Michael M.** *Lehninger Principles of Biochemistry*. 6th. 2012. pp. 75-85.